

Центральноукраїнський національний технічний університет
ЦЗДО
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему
«Сучасні тенденції розвитку зовнішньої трудової міграції
населення України»

Виконала здобувачка вищої освіти
2 курсу, групи МЗД-21мз(1,4)
ОПП «Менеджмент
зовнішньоекономічної діяльності »
спеціальності 073 «Менеджмент»

_____ Кавунова С.В.
« ____ » _____ 2022 р.

Керівник роботи: к.е.н., доцент
_____ Тетяна РЕШИТЬКО
« ____ » _____ 2022 р.

Рецензент д.е.н., професор

Левченко О.М.

АНОТАЦІЯ

Сучасні тенденції розвитку зовнішньої трудової міграції населення України – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою “Міжнародні економічні відносини” зі спеціальності “Міжнародні економічні відносини”. – Центрально-український національний технічний університет. Кропивницький. 2022.

Кваліфікаційну роботу присвячено систематизації сучасних тенденцій та проблем розвитку зовнішньої трудової міграції України в умовах глобальної економіки. Систематизовано головні позитивні та негативні наслідки міжнародної трудової міграції в сучасних умовах. Узагальнено головні пріоритети, інструменти та методи державної регулювання міграційних процесів, визначено головне стратегічне завдання розвитку трудової міграції – посилення процесів соціально-економічного розвитку. Здійснено економетричну оцінку впливу міжнародних переказів мігрантів на ключові макроекономічні показники розвитку України, зроблено висновок про високий позитивний вплив трансфертів мігрантів на процеси соціально-економічного зростання. Проведено комплексний аналіз ефективності втілення сучасної міграційної політики в Україні та її інституційного забезпечення. Систематизовано інструменти, методи та механізми регулювання зовнішньої трудової міграції України у контексті забезпечення соціально-економічного зростання. Визначено елементи зарубіжного досвіду регулювання процесів трудової міграції, який необхідно впроваджувати в Україні.

Ключові слова: зовнішня трудова міграція, міграційна політика, глобальна економіка, міжнародні перекази мігрантів, державне управління.

ANNOTATION

Modern Trends in the Development of External Labor Migration of the Ukrainian Population. – Manuscript.

Qualification Work for Obtaining a Higher Education Degree “Master” in the Educational-Professional Program “International Economic Relations” in the Specialty “International Economic Relations”. – Central Ukrainian National Technical University. Kropyvnytskyi. 2022.

The qualification work is devoted to the systematization of modern trends and problems of the development of external labor migration of Ukraine in the conditions of the global economy. The main positive and negative consequences of international labor migration in modern conditions are systematized. The main priorities, instruments and methods of state regulation of migration processes are summarized, the main strategic task of the development of labor migration is determined - strengthening the processes of socio-economic development. An econometric assessment of the impact of international remittances of migrants on key macroeconomic indicators of Ukraine's development was carried out, a conclusion was drawn about the high positive impact of migrant transfers on the processes of socio-economic growth. A comprehensive analysis of the effectiveness of the implementation of the modern migration policy in Ukraine and its institutional support was carried out. The tools, methods and mechanisms of regulating external labor migration of Ukraine in the context of ensuring socio-economic growth are systematized. The elements of foreign experience in regulating labor migration processes, which must be implemented in Ukraine, have been determined.

Keywords: External Labor Migration, Migration Policy, Global Economy, International Remittances of Migrants, Public Administration.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ	10
1.1. Теоретичні засади дослідження міжнародного руху робочої сили у відкритій економіці.....	10
1.2. Передумови формування та причини розвитку зовнішньої трудової міграції України.....	20
1.3. Механізми та практичні аспекти державного регулювання міграційних процесів.....	29
Висновки до розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНИ	39
2.1. Загальні проблеми, особливості та тренди розвитку зовнішньої трудової міграції України.....	39
2.2. Оцінка впливу зовнішньої трудової міграції на соціально-економічний розвиток України.....	49
2.3. Ефективність державного регулювання процесів трудової міграції в Україні.....	57
Висновки до розділу.....	64
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	66
3.1. Пріоритетні напрями розвитку процесів зовнішньої трудової міграції України.....	66
3.2. Обґрунтування механізмів та інструментів управління процесами трудової міграції в умовах глобальної економіки.....	72
Висновки до розділу.....	79
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах Україна є одним із найбільших донорів робочої сили у світі з високим рівнем міграційної активності населення, що суттєво впливає на такі важливі детермінанти соціально-економічного розвитку, як зайнятість, рівень добробуту, формування інвестиційних ресурсів. Процеси розвитку зовнішньої трудової міграції не лише впливають на поглиблення соціальних та демографічних диспропорцій, але й є чинником різнопланового впливу на рівень національної та економічної безпеки країни. Це обумовлює необхідність обґрунтування нових концептуальних детермінант державного регулювання зовнішньої трудової міграції, що передбачає зменшення її негативних проявів й загроз та максимізацію її позитивних наслідків як фактору прогресивних змін у суспільстві, зокрема у частині соціально-економічного розвитку. Це є можливим за умов забезпечення таких міжнародних критеріїв розвитку трудової міграції, як безпечність, ефективне регулювання та впорядкованість, що сьогодні регламентується на рівні ООН.

Вказане беззаперечно обумовлює високу актуальність дослідження процесів міжнародної трудової міграції та обґрунтування ефективних інструментів, методів та механізмів їх державного регулювання в умовах глобальної економіки.

Окремі аспекти дослідження зовнішньої трудової міграції як системного явища активно висвітлюються у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, Бенсона М., Бергмана Дж., Вайнманна М., Вінке К., Гейця В., Герасименка Г., Гладуна О., Гофмана Р., Кабая В., Кременя О., Лібанової Е., Майданіка І., Мультської О., Позняка О., Рейлі К., Садової У., Ханке К., Шиманської К. та ін. Проте, не дивлячись на високий рівень уваги вчених і дослідників до міграційної проблематики, потребує поглиблення проблема систематизації сучасних тенденцій розвитку зовнішньої трудової міграції у контексті її впливу на рівень соціально-економічного розвитку

держави та обґрунтування на цій основі пріоритетних напрямів, перспектив, механізмів, методів та заходів її розвитку та державного регулювання.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є здійснення комплексного аналізу тенденцій, проблем, особливостей та закономірностей розвитку зовнішньої трудової міграції України і розробка на цій основі рекомендацій щодо вдосконалення регулювання міграційних процесів в Україні в умовах глобальної економіки. Досягнення поставленої мети зумовила необхідність вирішення кола таких **завдань**:

- розглянути теоретичні засади дослідження міжнародного руху робочої сили у відкритій економіці;
- систематизувати передумови формування та причини розвитку зовнішньої трудової міграції України;
- визначити головні механізми та практичні аспекти державного регулювання міграційних процесів;
- проаналізувати загальні проблеми, особливості та тренди розвитку зовнішньої трудової міграції України;
- дати оцінку впливу зовнішньої трудової міграції на соціально-економічний розвиток України;
- проаналізувати ефективність державного регулювання процесів трудової міграції в Україні;
- визначити пріоритетні напрями розвитку процесів зовнішньої трудової міграції України;
- обґрунтувати механізми та інструментів управління процесами трудової міграції в умовах глобальної економіки.

Об'єктом дослідження виступають сучасні процеси розвитку й регулювання зовнішньої трудової міграції України.

Предметом дослідження є механізми, прикладні інструменти та методи державного управління процесами трудової міграції в умовах глобальної економіки.

Методи дослідження. Для досягнення визначених завдань у роботі

використані загальнонаукові і спеціальні методи наукового аналізу та дослідження, а саме: теоретико-логічного узагальнення; аналізу і синтезу, дедукції та індукції, моделювання, структурно-логічного аналізу, економіко-математичного моделювання та статистичного аналізу (при проведенні емпіричного дослідження), систематизації, групування, системного підходу тощо.

Інформаційною базою дослідження були наукові праці зарубіжних та вітчизняних дослідників, аналітичні матеріали міжнародних інституцій, нормативні документи законодавства України та норми міжнародного права. У процесі систематизації трендів розвитку зовнішньої трудової міграції були використані статистичні видання Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації з міграції, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Національного банку України, статистичні дані Державної служби статистики України, Державної міграційної служби України, статистичного бюро «Eurostat» та інших державних й недержавних інституцій.

Практичне значення отриманих у кваліфікаційній роботі результатів дослідження полягає в визначенні стратегічних пріоритетів та інструментів державного регулювання зовнішньої трудової міграції України, що спрямовані на активізацію процесів соціально-економічного розвитку України.

Обсяг і структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, 3-ьох розділів, висновків, які викладені на 83 сторінках. У тексті розміщено 9 таблиць, 13 рисунків та 1 додаток з 5-ти таблиць на 3 сторінках. Список використаних джерел складається з 100 назв.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

1.1. Теоретичні засади дослідження міжнародного руху робочої сили у відкритій економіці

Міжнародний рух робочої сили, без сумніву, відіграє важливу роль у трансформаційному розвитку економіки, суспільства та держави. Для одних держав міжнародне переміщення робочої сили вона є напрямом інноваційного розвитку ринку праці, для інших – чинником структурних змін, або ж навіть глобальним викликом у контексті збереження ідентичності націй та їх економічних систем. Багато наукових досліджень у сфері міграціології [4; 12; 21; 45; 90] доводять, що міжнародний рух робочої сили може мати як позитивні, так і негативні наслідки для соціально-економічного розвитку.

Як зазначає Безуглий П. Г. [4, с. 7], міжнародна міграція робочої сили (від migration – переміщення, рух) являє собою переміщенням населення у працездатному віці з однієї держави в іншу у межах міжнародного ринку праці. Міжнародна міграція виступає фактично формою руху надлишкового працездатного населення з однієї території (територіального центру) в іншу. Міграційні процеси є процесами просторового переміщення осіб-мігрантів між населеними пунктами, регіонами, державами. Отже, міжнародні мігранти – це будь-які особи, що здійснили зміну країну свого звичайного проживання [9, с. 56].

Аналізуючи підходи до структуризації міжнародних мігрантів, доцільно виділити підхід ООН [1], яка виділяє 2 типи міжнародних мігрантів:

- 1) довгострокові, які змінюють державу проживання на період понад 1 рік;
- 2) короткострокові, що змінюють державу проживання на термін від 3 до 12 місяців.

Загурська-Антонюк В. Ф. [44, с. 182] виділяє 2 підходи до класифікації

міжнародної міграції: за часовою ознакою та за змістом (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Види міжнародної міграції

№ з/п	За змістом	За часовою ознакою
1.	Трудова міграція – переїзд осіб до іншої держави з метою отримання гідної оплати праці та працевлаштування (74 % всіх мігрантів – це особи працездатного віку 20-64 років)	Тимчасова міграція – припускає переселення осіб-мігрантів на визначений термін (для прикладу, навчання українських студентів у Польщі на протязі 4-5 років)
2.	Навчальна (інтелектуальна) міграція – переїзд осіб до іншої держави з метою опанування нових навичок, здобуття освіти. Освіта за кордоном – є важливим шансом здобуття новітніх знань, ознайомлення з іншими культурами, вивчення мов, покращення шансів на міжнародному ринку праці, подолання комунікаційних бар'єрів. Для прикладу, в 2020 р. в світі кількість мобільних студентів зросла до 8 млн осіб порівняно з 1985 р, коли їх чисельність становила 1,1 млн осіб.	Сезонна, що формується за рахунок щорічних переміщень осіб у певні періоди року (для прикладу, запрошення зарубіжних працівників на збір урожаю у скандинавських країнах)
3.	Сімейна міграція – це переїзд осіб до іншої держави, з метою воз'єднання чи створення сім'ї, міжнародного усиновлення (чисельність таких категорій мігрантів в ЄС – понад 30% від чисельності прибулих, в США – близько 65%)	Безповоротна (постійна), яка пов'язана із остаточними змінами місця проживання (для прикладу, виїзд з метою постійного місця проживання з України до США)
4.	Нелегальна міграція (переміщення мігрантів з нерегульованим статусом) – це переміщення осіб, які можуть належати до будь-яких з вищевказаних категорій, але працюють або перебувають в іноземній країні без зважання на вимоги її законодавства. Фактичну чисельність нелегальних мігрантів об'єктивно встановити важко, проте за орієнтовними оцінками частка нелегальної міграції становить до 15 % від загального міграційного потоку	Циркулярна (маятникова), яка передбачає регулярні робочі подорожі з однієї держави в іншу (для прикладу, за маршрутом Малайзія – Сінгапур чи Бельгія – Люксембург)
5.	Вимушена (недобровільна) міграція – це переміщенням осіб, які були вимушені залишити своє житло та переїхати за кордон внаслідок загроз переслідувань, військових чи політичних конфліктів, техногенних та природних катастроф, або ж були насильницьки вигнані урядами зі своїх країн. Сьогодні вимушених міжнародних мігрантів у світі нараховується понад 20 млн осіб). Вимушені мігранти поділяють на два типи: 1) шукачі притулку – це особи, що перебувають в процесі визначення статусу; 2) біженці – це особи, яким вже надано в іноземних країнах відповідного статусу. Понад половина усіх біженців у світі походить з Сирії, Південного Судану, Афганістану та, сьогодні, з України. Найбільша частина біженців проживає сьогодні в Йорданії та Туреччині. Сьогодні понад 20% населення світу (1,5 млрд людей) живуть в державах, уражених військовими конфліктами	Епізодична, яка являє собою в часі, так і в напрямі нерегулярні поїздки (комерційні, туристичні, побутово-культурні поїздки за кордон)

Джерело: побудовано автором за [44]

Зважаючи на те, що міграція є складним і багатогранним процесом, то класифікації її форм відбувається за різними ознаками. Вона важлива не стільки для розмежування різних видів міграції, скільки для більш повного, глибокого розкриття її суті, яка допомагає розробляти відповідні заходи державної міграційної політики для ефективнішого, кращого регулювання міграційного процесу.

В залежності від характеру визначення меж, що перетинають мігранти, в економічній літературі виділяють 2 типи міграції [53]: внутрішню і зовнішню. Внутрішньодержавна (внутрішня) міграція – це переміщення населення між населеними пунктами і адміністративними районами у межах однієї держави. Зовнішня (міждержавна, міжнародна) міграція – це територіальне переміщення населення, у процесі якого особи-мігранти перетинають державні кордони. При цьому у контексті конкретної країни зовнішня міграція поділяється на такі форми [12, с. 111]:

- імміграція (в'їзд в державу іноземних громадян, що здійснюється з метою постійного проживання в ній чи тривалого перебування);
- еміграція (виїзд із однієї держави в іншу з метою постійного місця проживання);
- рееміграція (самостійне добровільне повернення емігрантів на батьківщину).

Відповідно осіб, які виїжджають з країни на достатньо тривалий термін чи на постійне місце проживання, називають емігрантами, а тих, які в'їжджають в неї з метою постійного місця проживання чи тривалого перебування, – іммігрантами.

Варто зауважити, що сьогодні дослідники виокремлюють і інші, зокрема і новітні, типи міграції населення. Так, Величко К. Ю. [19, с. 233] ще розглядає транзитну міграцію, яку трактує як територіальне переміщення людей через кордон однієї або декількох країн, тимчасове перебування на території цих країн з метою переміщення в державу кінцевого призначення. Лебединська О. С. [47, с. 49] зазначає, що в умовах глобалізації виникає нова

форма просторових переміщень, яка називається «глобалміграцією», яка здійснюється на невизначений термін і на будь-які відстані.

Систематизуючи та підсумовуючи викладене, ми пропонуємо схему, що дає чітке розуміння суті міжнародного руху робочої сили, унаочнює її здійснює її типізацію за визначеними класифікаційними ознаками (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Систематизація форм міжнародного руху робочої сили

Джерело: складено автором за [82; 84; 91]

Гринкевич С. С. і Лупак Р. Л. [28, с. 89] роблять висновок про те, що міжнародний рух робочої сили є не простим територіальним (механічним, просторовим) рухом населення. Він характеризується тісним взаємозв'язком з іншими формами міжнародного руху робочої сили і є водночас складним соціальним, економічним та психологічним процесом, який стосується практично всіх сторін життєдіяльності суспільства загалом і окремих осіб, а також спричинює структурні зміни в економічних системах та розміщенні головних виробничих факторів країни.

Теоретичні дослідження міжнародного руху робочої сили умовно проявляються у різні періоди розвитку економіки, а саме [29; 33]:

1) Теорія меркантилізму, згідно з якою безперешкодний рух робочої сили має наслідком економічне зростання та подолання бідності. Пріоритетними чинниками були залучення зарубіжних кваліфікованих працівників з встановленням одночасної заборони міграції власних громадян.

2) Класична теорія, яка розглядала функції, які виконувала міжнародна міграція як для держав походження осіб-мігрантів, так і для приймаючих держав. Міжнародний рух робочої сили зрівноважує, насамперед, ринки праці цих держав. Міграційні переміщення сприяють вирівнюванню рівнів заробітної плати, а також стабілізації світового ринку праці в 2-ох напрямках: 1) через міжнародні грошові перекази осіб-мігрантів; 2) через зменшення рівня пропозиції праці на ринку держав, що мають надлишок трудових ресурсів, і зростання пропозиції праці в державах, що є бідними на трудові ресурси.

3) Неокласична теорія, яка розглядає причинами і базисом міграції порівняння індивідами можливих втрат та вигод. До уваги приймається велика кількість факторів: імовірність отримати депортацію, шанси працевлаштуватись на роботу легального характеру, вартість оформлення пакету документів, проживання в державі прибуття, поїздок, врахування стресу від зіткнень з іншими культурами тощо. Також в даній теорії приймається до уваги той факт, що прийняття рішень про переїзд найчастіше відбувається не індивідуально, а разом з іншими членами сімей, котрі не змінюють місця проживання та роботи.

4) Змішаний підхід, який поєднує як досягнення концепції ірраціональної поведінки, так і теорії раціонального вибору, а також низку соціальних наукових дисциплін, що пояснюють мотиви міжнародної трудової міграції (соціологія, право, демографія, економіка, антропологія, історія тощо).

Величко К. Ю., Носач Л. Л., Печенка О. І. [19, с. 234-235] зазначають,

що основою «піраміди концептів» міграції є термін «міграційне явище», що являє собою універсально-специфічне явище, яке включає систему процесів переселення людей, що відбувається з метою працевлаштування та облаштування на новому місці. Термін «міграційний процес» несе вужче змістовне навантаження і тлумачиться, як процес будь-яких міграційних явищ, послідовний процес видозміни його періодів, етапів та станів, а також розвиток наслідків побічного характеру, що є їх наслідком. Це створює можливості оновлення, доповнення та уточнення значної низки міграційних процесів. Отже, «міграційний процес» є системним явищем, в якому ціле явище формується самостійними підсистемами, які знаходяться в інтегральній єдності.

Як правило вивчення напрямів та характеристик соціально-економічних процесів та розвитку розглядається у контексті суперечності між реальністю та знаннями про них, або ж попередніх досліджень протиріччя при їх пізнанні. Отже комплексні теорії економічного розвитку, суспільного розвитку та соціальної стабільності є методологічною базою аналізу зовнішньої трудової міграції та впливу потоків трудових мігрантів на ринки праці, соціально-економічну стабільність, соціальну структуру та науково-освітнього потенціалу виштовхуючого та приймаючого суспільств. Дані теорії з діалектичної точки зору найбільш повно характеризують онтологію та гносеологію розвитку зовнішньої трудової міграції в умовах глобальних викликів сучасності.

Основоположником теорії трудової міграції населення є англійський дослідник Е. Равенстайн, який у II половині XIX ст. сформулював декілька законів міграції, що пояснюють соціально-економічні особливості переміщення населення [4]. Окремі з них в результаті стали основою економічних теорій, що пояснюють передумови, наслідки та причини міжнародного руху робочої сили. Головні положення теорій Е. Равенстайна та його послідовників представлені у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Міграційні теорії Е. Равенстайна та їх вплив на формування концепцій та моделей міжнародної трудової міграції

Концепції та моделі міжнародної трудової міграції	Закони міграції Е.Равенстайна
Концепція І. Валерстейна щодо загальносвітової міграційної системи	Масштаби міграції зростають паралельно з підвищенням рівня економічного розвитку
Неокласична міграційна концепція Дж. Хікса	Економічні фактори домінують у мотивації до міграції
Концепція дуального характеру економіки А. Льюїса, Т. Шульца	Міські жителі мають менший рівень схильності до змін місць звичного для них проживання у порівнянні з мешканцями сільської місцевості
Нова економічна географія Пола Кругмана	Мігранти, що переїзджають на значні відстані, як правило мігрують до фінансово-комерційних чи індустріальних центрів
Гіпотеза про високий рівень взаємокомпенсаційності потоків трудової міграції та міжнародного туризму	Кожен потік мігрантів у результаті спричинює контрпотік населення з компенсаційним характером
Концепція виштовхування-притягнення Ю. Арутюняна, Е.Лі, Л. Дробіжевої	Процес дисперсії населення є протилежно спрямованим до поглинання (абсорбції)
Концепція нової економіки міграції О.Старка, Дж.Мінсера, <i>Гіпотеза про транзитно-перевалочну міграцію нижчого та вищого порядків</i>	Процес ланцюгової абсорбції пояснює переселення населення прилеглих територій до міст, при цьому звільнені місця після їх переїзду заповнюються мігранти із більш віддалених районів, і це триває до того часу, поки сила атракції не буде знівельована.

Джерело: узагальнено автором за [4; 45; 62]

На основі законів міграції зарубіжними дослідниками було сформульовано низку теорій, в яких давалось фундаментальне пояснення умов та причин перебігу міжнародної трудової міграції. У даному контексті найбільш важливими є праці Бертрама Д., Борджеса Дж., Бьонінга В., Дюранда Дж., Епліарда Р., Масея Д., Месі Д., Менсура Дж., Пайора М., Сасена С., Саймона Дж., Сжаастада Л., Солта Дж., Старка О., Томаса Б., Тодаро М., Харріса Дж. та інших. Серед українських науковців, які розвинули міграційні теорії, доцільно виокремити Арутюняна Ю., Амошу О., Брича В., Гайдуцького А., Долішнього М., Денисенко М., Зайончковську Ж., Івахнюка І., Іонцева В., Лібанову Е., Лісогор С., Моїсеєнко В., Стокера П., Столярчук Я., та інших. Разом із цим, варто зазначити, що дані концепції

обґрунтовувались з використанням різнопланового трактування економічних категорій, що стосувались міжнародного руху робочої сили. У вітчизняній науковій літературі також існує ситуація, при якій в межах різнопланових наукових підходів ще досі не сформовано єдиного понятійно-термінологічного апарату та не розроблено спільного підходу до трактування однотипних категорій при розгляді міжнародної трудової міграції [6].

Загалом, досліджуючи просторовий перерозподіл трудових ресурсів, науковці розглядають міжнародну трудову міграцію як інструмент державного регулюючого впливу на економіку. Так, головними функціями міграційних процесів вчені визначають економічну та соціальну. Перша зводиться у найбільш загальному виразі до встановлення взаємозв'язку у часі та просторі робочої сили та засобів виробництва, а друга полягає у задоволенні у більш повних обсягах потреб в професійному рості, доходах, покращанні умов побуту та праці завдяки зміні звичного місця проживання. Реалізація даного завдання на основі здійснення загальних функцій міграції повинна забезпечувати якісну і кількісну відповідність між людськими і речовими факторами виробництва [21, с. 146]. Тобто гіпотетично відбувається розгляд освоєних з точки зору інфраструктури територій, на яких зосереджено уречевлені фактори виробництва, які для свого функціонування потребують зовнішньої робочої сили з відповідним рівнем кваліфікації, що підвищує в процесі свого застосування сукупний рівень продуктивності праці регіону.

Так Олефір В. І. [69, с. 64] визначає міграцію населення як процеси його територіального переміщення з причин економічного, політичного, соціального, приватного та релігійного характеру, при цьому її кількісним результатом є перерозподіл населення між країнами у відповідності до змін на ринку і у галузевій структурі зайнятості. У даній дефініції визначено генні причини (економічного, політичного, релігійного, соціального, особистого характеру), що породжують міграційні процеси і генні причини (зрушення в галузевій структурі зайнятих та на ринку праці), що породжують

перерозподіл населення кількісного характеру. Виходячи з того, що кількісним наслідком (результатом) міграції робочої сили в результаті стає збільшення чисельності економічно-активного населення в державі-ремітенті та його відповідне зменшення в державі-ремітері, можна констатувати в обидвох випадках зменшення величини коефіцієнту демографічного навантаження, а це є суттєвим позитивним чинником функціонування сфери міжнародної трудової міграції та призводить до короткотермінових змін (коливань) у сукупному рівні продуктивності праці. Разом з тим є сумнівним, щоби трудовий мігрант, який переїжджає до іншої держави, ставив собі за мету збільшити у ній чисельність населення, отже, міграція є вкрай важливою передумовою перерозподілу населення, проте не є його первинною причиною.

На нашу думку, результатом міжнародної трудової міграції мають бути в першу чергу зміни як рівня продуктивності праці у національних економіках, так і соціального статусу мігранта, які є поєднаними трудовіміграційним коридором, які слід трактувати через реалізацією причин економічного, політичного, релігійного, соціального та приватного характеру. Трудова міграція, яка відбувається у такий спосіб, стає передумовою зростання на ринку праці сукупного рівня пропозиції робочої сили, що активізує конкурентну боротьбу за робочі місця, активізує рівень сегрегації фахових сегментів, формує у приймаючому суспільстві соціальну напругу та зменшує технічну місткість капіталу. Отже, міжнародна трудова міграція має наслідком суттєві зміни у пропозиції на ринку праці, що посилює його сегментизацію, але не викликає на ньому негативних зрушень. Зрушеннями на ринку праці слід вважати структурні зміни, які викликані впровадженням технологічних інновацій і що є причиною територіального перерозподілу населення у межах країни та трудової міграції.

Так Гладун О. М. [68, с. 120] констатує, що дані причини не завжди служать причиною результату. Віддалені вузли у відносному вимірі тих чи інших процесів, які розвиваються у часі та просторі – це не причини, а умови.

Отже, досліджуючи це явище доцільно розмежувати його стадії за їх рівнем тривалості. В першому випадку міжнародна трудова міграція є видом міждержавного переміщення робочої сили доконаного характеру. В другому випадку, її слід трактувати як процеси міграції економічно-активного населення між різними локаціями (населеними пунктами) незалежно від регулярності чи тривалості.

Так, Іванісов О. В. [47, с. 49] робить висновок, що «міжнародна міграція населення – це просторові (територіальні) переміщення людей через державний кордон, що пов'язані або із зміною постійного місця проживання, або ж громадянства, та зумовлені різними факторами (національними, сімейними, політичними та іншими), або з перебуванням (довгостроковим, сезонним чи маятниковим) у країні в'їзду, а також з циклічними поїздками насамперед на роботу, а також лікування, відпочинок тощо». Інший український вчений Ільчук Л. І. [48] пропонує під міжнародною трудовою міграцією розуміти дію осіб, що пов'язані із перетином державного кордону із метою продажу власної робочої сили в державі в'їзду на визначений термін (від 1 доби до декількох років).

Отже, вчені досліджують процеси міжнародної трудової міграції з аспектів процесу та системного аналізу. Міграція як процес ідентифікується з точки зору сукупності просторового переміщення населення, що супроводжуються перетином державного кордону або ж меж адміністративно-територіальних одиниць усередині країни, та ведуть до тимчасової або постійної зміни місць проживання і результатом яких у підсумку є територіальний перерозподіл населення. Міграційні процеси складаються з трьох стадій: міграційна мобільність, переміщення та адаптація осіб-мігрантів [9].

Таким чином, у широкому розумінні міграційні процеси охоплюють такі форми територіальних переміщень населення, як маятникові, переселення, епізодичні та сезонні. Міграцію слід трактувати як просторове переміщення населення між населеними пунктами чи адміністративними

районами у межах однієї держави або через державні кордони незалежно від тривалості, мети чи регулярності.

1.2. Передумови формування та причини розвитку зовнішньої трудової міграції України

Міжнародний рух робочої сили пройшов декілька історичних етапів. Початком розвитку міграції слід вважати епоху великих географічних відкриттів, що тривала у XV–XVII ст., коли європейські країни захоплювали великі території з метою створення світової колоніальної системи. Поруч з добровільними мігрантами у процесах освоєння земель Австралії, Нової Зеландії та Північної Америки приймали участь вимушені переселенці з країн Європи (ув'язнені, заслані засуджені особи тощо). У 1880-1914 рр. відбувалось масове добровільне заселення території Північної Америки за рахунок вихідців з Європи, Індії, Китаю, Східної Африки та Японії, де відчувався брак робочої сили. Період після завершення Другої світової війни та занепаду світової колоніальної системи, характеризувався широкомасштабною міграцією трудових ресурсів у всіх напрямках з країн, що розвиваються. Наприкінці XX ст. - початку XXI ст. держави першого світу у все більшій мірі почали формувати попит на робочу силу з високим рівнем кваліфікації, що спонукало людей до здійснення так званої інтелектуальної міграції [12].

Як було показано в попередньому підрозділі, міграційні процеси по суті є комплексною категорією, яка охоплює всі події і дії, що пов'язані з формуванням потенціалу міграції і самими фактами переміщень. У цьому контексті при дослідженні міграційних процесів можна застосувати різні підходи, а саме:

- етапний підхід (основний) – передбачає виділення за фактами переміщення окремих циклів (стадій) з подібними ознаками (подіями, діями), які позначають його перебіг. Дані стадії можна виокремлювати по-різному: 1) вихідна, головна і завершальна етапи (згідно Гродом П.) [29]; 2) стадії

еміграції (виїзду), транзиту (через декілька або одну країну), імміграції (в'їзду), повернення (згідно визначення МОМ) [65]; 3) початкова стадія, яка передбачає формування готовності до переміщень і міграційної активності; 4) основна стадія, яка передбачає переселення; 5) завершальна стадія, яка передбачає облаштування та адаптацію мігранта після переселення (згідно з підходом Западнюка С. О. [45, с. 35]; 6) стадії прибуття й вибуття, інтеграції, натуралізації та адаптації (Калініна С. П.) [53, с. 71];

- функціональний підхід – передбачає дослідження зміни внаслідок переміщення (для осіб-мігрантів і суспільства) та середовища (подій), що їх спричиняли;

- комплексний (управлінський) підхід – передбачає дослідження можливості регулювання міграційних процесів із врахуванням їх характеристик, зокрема причин, наслідків та етапів.

Зростаюча інтенсивність та динаміка міграційних процесів з виділенням спільності за іншими параметрами (як правило, географії, вектору, факторної площини і мети) мають наслідком виокремлення міграційних хвиль (тобто значних соціальних хвиль як віддзеркалення «розвитку міграційного процесу» [61, с. 72]). В Україні до Революції Гідності фахівці-науковці виокремлювали 4 міграційні хвилі:

- з 70-х років XIX століття до I Світової війни (головні країни еміграції – США, Канада, Бразилія, Австралія, Нова Зеландія, Сибір; головні причини – пригнобленість та бідність);

- 1917-1939 рр. (головні країни еміграції – Польща, Австрія, Чехословаччина, Болгарія, Румунія, Франція, Німеччина, Канада, США; головні причини – голод, репресії);

- II Світова війна – повоєнний період (Канада, США, Німеччина, Австралія, Великобританія, Аргентина, Бразилія, Франція; головні причини – депортації, спротив);

- 90-ті роки XX століття – 2014 р. (ЄС, РФ, США; головні причини – отримання заробітків) [61, с. 19].

Сьогодні фахівці виділяють ще одну міграційну хвилю за напрямом до країн ЄС та США, для якої переважаючими причинами міграційного процесу є економічні, а також освітні, що «підвищує інтелектуалізацію» міграції та здійснює її переорієнтацію на більш довший період часу, передусім сезонного характеру, який переважав для IV міграційної хвилі.

Оскільки міжнародна міграція передбачає значні витрати ресурсів, то можна виокремити 3 етапи міграційного процесу із характерними видами затрат [57, с. 295]:

1) Підготовка до міграції (міграційна мобільність) – витрати, що пов'язані із збором інформації про переваги та ризики міграції (аналізування інформації з Інтернету, порад друзів чи знайомих та консультаційних фірм), здійсненням організаційних та документальних формальностей (запрошення, візи, страхові поліси, закордонні паспорти,), навчанням (вивчення культури, іноземної мови, історії країни прибуття), накопиченням коштів, розрахунками часу тощо.

2) Переміщення (міграція) – витрати, що пов'язані із використанням послуг пасажирсько-вантажних перевезень. Вартість та тривалість та поїздки залежить від таких чинників, як вид транспортного засобу, відстань, регулярність його курсування, рівень комфортабельності, конкуренція на ринку міжнародних пасажирських перевезень тощо. Важливо також брати до уваги різні послуги, що пов'язані із фінансовим супроводженням мігранта, харчуванням в дорозі, проживанням в проміжних населених пунктах чи місцях.

3) Адаптація – передбачає затрати на опрацювання та збір інформації про місце поселення, влаштування на місце праці, організацію побуту, соціокультурну та моральну адаптацію до умов життя. Не дивлячись на множину витрат нематеріального і матеріального характерів, що пов'язані зі зміною країни роботи та проживання, протягом 1990-2021 рр. чисельність міжнародних трудових мігрантів зростала стабільно у Німеччині, США, Австралії, Саудівській Аравії, Туреччині та Великій Британії як приймаючих

держав. Франція, Індія, Україна, Китай, Казахстан в останні роки характеризуються протилежними трендами [1].

У найбільш загальному випадку причинами міжнародної трудової міграції на практиці можуть бути економічні так і неекономічні чинники (табл. 1.3). Не випадково Кастелі Ф. [93] назвав міграцію досить дієвим, проте таким, який не вимагає спеціальних зусиль від уряду, механізмом подолання бідності [3]. Йдеться не лише про механічне зростання рівня доходів сім'ї мігрантів, а про зростання рівня комфортних умов проживання загалом завдяки комплексу суспільних благ, які надаються приймаючою країною, більш позитивне майбутнє для дітей, що зможуть опанувати іноземну мову та здобути якіснішу освіту тощо.

Таблиця 1.3

Причини зовнішньої трудової міграції

Неекономічні чинники	Економічні чинники
- Демографічні фактори (демографічні дисбаланси)	- Міжнародний рух капіталу, специфіка його накопичення
- Екологічні фактори (зміни клімату та природні катаклізми)	- Нерівномірність рівня економічного розвитку держав світу
- Психологічні фактори (наприклад, створення нової сім'ї, возз'єднання з родиною)	- Прискорення рівня інтернаціоналізації виробництва
- Культурно-етнічні фактори	- Кон'юнктура національного ринку праці, структура зайнятості
- Релігійні фактори	- Різниця в рівнях оплати праці в різних державах
- Соціальні фактори (наприклад, бажання отримати кращу освіту, проблеми зі здоров'ям)	- Відносне зменшення рівня комунікаційних та транспортних витрат міграції
- Військово-політичні фактори	

Джерело: побудовано автором

Наслідки міграційних процесів особливо сьогодні актуальні для України зважаючи на те, що населення її внаслідок різних причин розпорощене по світу в умовах поширення рівня поліетнічності соціумів. За офіційними даними [1] українські емігранти вибирають переважно країни ЄС – тут зосереджується близько 1 млн (у Польщі – 227 тис., Італії 201 тис., Німеччині – 153 тис. тощо), у державах Північної Америки – 0,5 млн осіб (зокрема, лише в США – 351,7 тис., Канаді – 59,4 тис.), Ізраїлі – 258,8 тис.

осіб тощо.

Поглиблення процесів глобалізації, імперських амбіцій та агресивних концепцій окремих держав, загострення міжнаціональних конфліктів свідчать, що міграцію, її передумови, причини та наслідки необхідно обов'язково аналізувати з точки зору національних інтересів держави.

Варто наголосити, що підвищення соціальних показників розвитку країни неможливе без розвитку наукового сектора. В той час, як інвестиції в наукову сферу приносять значну віддачу у майбутньому, то інвестиції в соціальну сферу – є лише тимчасовим методом усунення наслідків «інтелектуальної еміграції». Як зазначають Ровенча О. та Яворський М. [83, с. 118], на проблему «відтоку мізків» існують у суспільстві 2 основні погляди: песимістичний та оптимістичний. Песимістичний підхід базується на застереженні щодо втрати інтелектуального потенціалу економіки, нації та держави в цілому. Зважаючи на досвід держав, в яких відбувся перехід до економіки знань, доцільно зробити висновок, що таким економікам потрібні висококваліфіковані освічені працівники, тому уряди повинні дбати про те, щоби інтелектуальна міграція стала не загрозою, а звичайним явищем. Оптимістичний підхід – наголошує на важливості обміну знаннями, примноження інноваційного досвіду, сприяння кооперації між державами та установами.

Усе наведені вище факти та думки свідчать про те, що міграція є складним суспільним явищем, активізація якого може бути як шансом до перспективного розвитку держави, економіки, суспільства, так і водночас джерелом напруги. Тому важливо розглянути і систематизувати і наслідки, які виникають від розвитку зовнішньої трудової міграції. Загалом до позитивних наслідків зовнішньої трудової міграції України можна віднести такі [6; 19; 43; 57]:

1) Культурно-місійні та промоційні наслідки. Перебування за кордоном висококваліфікованих кадрів створює позитивний імідж для України, що допомагає просуванню українських товарів на ринки іноземних держав,

підвищує рівня впізнаваності українських торгових марок, самої країни тощо.

2) Модернізаційні наслідки. Еміграція висококваліфікованих кадрів дозволяє отримати закордонний досвід у сферах інвестицій, організації бізнесу, ідей, технологій тощо. Виїзд за кордон талановитих людей, як правило, не має наслідком розривання зв'язків зі вітчизняними професійними колегами, своїми родичами, друзями. Тому, формуються передумови для передачі набутого досвіду зі створення подібних компаній за участю друзів чи родичів в Україні, створюються спільні підприємства чи дочірні філіали, розвивається кооперація закордонних установ з українськими.

3) Мотиваційні наслідки. Маючи бажання працевлаштуватись в престижні установи у процесі легальної еміграції, українські громадяни прагнуть підвищити рівень своєї кваліфікації, набути інноваційного досвіду. На практиці не всі громадяни здійснюють еміграцію, тому фактично існування перспектив до еміграції є значною мотивацією до набуття нових знань. Тим часом, працедавці з метою втримання хороших спеціалістів, вдаються до покращання умов праці.

Негативні наслідки зовнішньої трудової міграції проявляються у наступних викликах та загрозах для України:

1) Інноваційні та інтелектуально-безпекові наслідки. Проблема «відпливу мізків» ймовірно є, найбільш складною для України, оскільки освічені, молоді, впевнені в своїх силах талановиті люди не завжди отримують в Україні належної мотивації для розбудови власного успішного суспільства. Відсутність перспектив щодо належного матеріального забезпечення власної сім'ї примушує їх здійснити еміграцію з метою пошуку шляхів покращання власного матеріального становища. Інші країни готові надавати більш вигідні умови з метою працевлаштування, тим самим отримуючи економію на підготовці спеціалістів у власній країні.

2) Соціально-безпекові наслідки. Нелегальна міграція, зокрема транзитна, є суттєвою системною проблемою для України. Загрози полягають в тому, що часто нелегальні мігранти можуть перевозити

наркотичні та вибухонебезпечні речовини, зброю. Наявність структурованої державної політики у сфері регулювання міграційних процесів є вимогою успішного суспільного розвитку, яка посилює і безпеку громадян.

3) Демографічні наслідки. Дані наслідки проявляються і зменшенні чисельності населення, особливо у працездатному віці. Більшість емігрантів є особами у працездатному та репродуктивному віці, відповідно, країна-донор втрачає працездатних громадян, і також частину майбутнього населення – внаслідок втрати і дітей емігрантів.

4) Соціально-трудова наслідки. Надмірна трудова еміграція має наслідком погіршення рівня співвідношення між непрацездатним та працездатним населенням, що спричинює в свою чергу недоотримання обсягів відрахувань у державні соціальні фонди (фонди соціального страхування).

5) Наслідки морального характеру. Емігранти за межами своєї країни, не мають зазвичай достатнього правового захисту, не отримують кваліфікованої медичної допомоги через нестачу коштів, часто працюють у складних умовах, зазнають тиску з боку роботодавців, та, навіть, перебувають деколи в іншій країні напівлегально. Внаслідок зовнішньої трудової міграції в Україні залишаються без догляду люди похилого віку, діти та розпадаються сім'ї.

6) Юридично-правові наслідки. Імміграція із країн з нижчим рівнем розвитку може мати численні негативні соціально-економічні наслідки. Велику частку іммігрантів, які прибувають в Україну, становлять особи із держав з так званої групи ризикової міграції (насамперед це Ліван, Іран, Туреччина, Китай,). Недостатньо чітка стратегія щодо міграції населення може призводити до зростання питомої ваги нелегальних мігрантів. У відповідності з статистичними даними, 68% мігрантів, що затримані у процесі незаконного перетинання кордону, є вихідцями із пострадянських країн – насамперед Молдови (740 осіб-мігрантів), Грузії (219 осіб-мігрантів), РФ (119 осіб-мігрантів – вихідці з Чечні), Азербайджану (92 осіб мігрантів),

Вірменії (84 осіб-мігрантів), Узбекистану (72 осіб-мігрантів), Таджикистану (59 осіб-мігрантів), Киргизстану (50 осіб-мігрантів) і Казахстану (17 осіб-мігрантів). Значно активніше, ніж у попередні роки, активізувалось використання процедури отримання статусу біженця з метою тимчасової легалізації перебування в Україні громадян із Афганістану, Сомалі, В'єтнаму та Сирії. Окрім цього, загострюється епідеміологічна проблема, що пов'язана з вихідцями з Африки та Азії.

Дослідження наслідків міграційних процесів опираються на використання положень досліджень з різних сфер науки. З точки зору демографії, соціальної економіки і політики, економіки праці, а також регіональної економіки, виняткову роль відіграють та концепції, теорії та моделі [9; 28; 61; 70]:

1) Концепція відтворення населення з метою збереження його міри (рівня співвідношення його якості та кількості). Згідно з такою концепцією, наслідки зовнішньої трудової міграції розглядаються у двох фокусах можливих ефектів у контексті модернізації держави, економіки, суспільства чи регіону-соціуму: негативного та позитивного.

2) Концепція соціального капіталу – розглядає якісні характеристики організації суспільства, яке формується завдяки наявності таких складових, як спільні цінності та норми, соціальні мережі й взаємна довіра, тобто володіє двокомпонентною будовою – мережевий компонент та ціннісно-нормативний компоненти (рис. 1.2).

3) Концепція міграційного капіталу, який є соціально-економічною категорією, що використовується для визначення запасів різноманітних соціально-економічних й інших видів ресурсів (земля, споруди, машини, сировина, професійні знання та навички, досвід), які генерують потоки благ у часі (товарів і послуг), та які є результатом у процесі міграційної активності населення).

4) Концепція духовно-інформаційної мобільності нації. Дана концепція дозволяє згармонізувати глобалізаційні процеси сучасності шляхом

активізації використання національних (регіональних) чинників розвитку інтелектуального потенціалу України в контексті інноваційної моделі її європейської інтеграції та державотворення. Феномен формування інтелекту України проявляється за рахунок його базових складових сегментів (освіти, науки, культури, релігії, мови, інформаційного простору, традиції тощо, використання людського капіталу, впровадження сучасних новацій) і впливає на національну безпеку, збереження ідентичності українського народу та збереження інтелектуального суверенітету. Дана концепція раціонально забезпечує передачу від покоління до покоління системи традиційних знань, досвіду, звичаїв тощо, тобто зберігає наступність передачі розвитку по вертикалі, творення нової системи інформації по горизонталі, тобто сприяє впровадженню суспільних прогресивних інновацій для окремої особистості чи одного покоління.

Рис. 1.2. Схема механізму впливу процесів зовнішньої трудової міграції на поведінку осіб-мігрантів

Джерело: складено автором за [6; 28; 48]

Підсумовуючи зазначимо, що в фаховій економічній літературі термін «наслідки міграційних процесів» є тотожним поняттю «міграційного ефекту», який можна визначити як рівень реального доходу (блага) чи його заміщення (компенсації доходу, блага), який впливає на рівень добробуту мігранта.

1.3. Механізми та практичні аспекти державного регулювання міграційних процесів

Формування міграційної політики України та сучасні особливості її реалізації в Україні актуалізуються в умовах структурної трансформації економічної системи, особливо в умовах поглиблення євроінтеграції, а також в умовах збройної агресії зі сторони РФ. В цих умовах суттєво посилюється необхідність дослідження державної міграційної політики як важливого виду політико-управлінської діяльності, що враховує соціально-економічну, демографічну, культурну, політичну діяльності суспільства, що має на меті всебічне узгодження інтересів громадянського суспільства, держави та окремих громадян у контексті територіальних переміщень населення.

Аналіз різноманітних визначень державної міграційної політики, які запропоновані провідними науковцями [10; 24; 48; 62], дали можливість виділити 3 групи підходів до визначення цього поняття: інструментальний, інтерактивний та інфлюативний. З урахуванням цих підходів, державну міграційну політику слід визначити як цілеспрямовану діяльність державних інституцій щодо регулювання міграційних процесів, відносин, явищ та їх чинників, що націлена на запобігання проявам негативних наслідків та максимальне використання потенціалу міграції в процесі соціально-економічного розвитку. Державна міграційна політика є важливою складовою системи соціальної та економічної політики держави, що реалізується спільно з міжнародними інституціями та з допомогою спеціальних інструментів, та спрямована на сприяння соціально-економічному розвитку держави, підвищення цілісності соціуму та якості

життя населення.

В сучасних умовах зростає важливість обґрунтованого вибору моделі державного управління міграційними процесами як важливого чинника ефективності соціально-економічного розвитку держави. На рис. 1.3 схематично відображена залежність визначення моделі державного регулювання міграційним процесом від етапного спрямування. Ця схема дозволяє зробити висновок, що чим вищі інтенсивність, динаміка та обсяги міграційного процесу та більша їх роль у процесах забезпечення соціально-економічного розвитку держави (населеного пункту, регіону), тим модель має характеризуватись вищим рівнем охоплення етапів, на яких реалізується міграційний процес. Системне регулювання міграційного процесу з охопленням всіх етапів характеризується найбільшим рівнем ресурсозатратності – щодо часу, фінансів, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення.

Рис. 1.3. Моделі державного регулювання міграційного процесу в залежності від етапного спрямування

Джерело: побудовано автором

Зважаючи на міграційний профіль українського суспільства, який можна охарактеризувати як міграційно-активний з переважаючим виїзним

зовнішнім вектором та поки низьким рівнем ефективності інтеграції міграційного капіталу, для умов України найбільш актуальною є комплексна модель державного регулювання. Проте її практичне втілення ускладнюється ресурсним обмеженням, а також частими перевантаженнями міграційної політики бюрократичного характеру. Тому, враховуючи сучасні реалії регулювання міграційних процесів, наразі в Україні найбільш актуальним є втілення розширеної моделі, що орієнтована, крім самого міграційного переміщення, на регулювання їх наслідковості (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Схема розширеної моделі державного управління міграційними процесів

Джерело: побудовано за [71]

Однією з суттєвих переваг розширеної моделі державного регулювання міграційного процесу є врахування його наслідковості, зокрема в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку. Як вже зазначалось, соціально-економічний розвиток на рівні певної території (населеного пункту, регіону, країни) можна розглядати в якості вектору системних змін, що базується на узгодженні комерціалізованих (економічних) і людино орієнтованих (соціальних, екологозахисних) інтересів та цілей, що має наслідком покращення рівня якості життя населення та підвищує ефективність використання виробничих та природно-ресурсних можливостей

на засадах інноваційного розвитку.

Як важливий об'єкт міграційної політики, соціально-економічний розвиток є складною управлінською та дослідницькою категорією, який з одного боку є антагоністичним (оскільки цілі суспільства і економіки є суперечливими), з іншого боку – синергетичним. Як зазначають Ровенчак О. та Яворський М. [83, с. 215], існування синтезу економічного та соціально-економічного розвитку є закономірним зважаючи на їх високий рівень взаємодоповнюваності, яка проявляється через подвійний характер ролі людини як людського капіталу (як одного з «факторів виробництва») і як мети кінцевої мети виробництва (створення умов для розвитку, задоволення потреб, використання знань та здібностей людини).

Зазвичай аналіз впливу міграційних процесів на рівень соціально-економічного розвитку в контексті дослідження його факторної площини, здійснюється у позитивному контексті. Поряд з цим, як зазначають Кіянка І. та Мельнишин Л. [64, с. 66], розвиток за своєю суттю володіє вектором системних змін, який може бути:

- регресійним – відображає негативні зміни із впливом на всі площини економічного й суспільного життя;

- прогресивним – відображає позитивні зміни із впливом на всі площини економічного й суспільного життя з випереджувальним, інноваційним характером;

- прогресивно-вибірковим, дифузійним – відображає позитивні зміни з впливом на окремі сфери суспільного й економічного життя з інноваційним, випереджувальним характером, що, своєю чергою, може слугувати каталізатором прогресивних інноваційних змін в інших сферах;

- регресійно-вибірковими – відображає негативні зміни з впливом на визначені сфери суспільного й економічного життя;

- нейтральним – фактично відсутній вплив на сфери економічного й суспільного життя;

- дезінтеграцій – відображає зміни у рівні цілісності внутрішнього

(національного) економічного простору, поглиблення рівня його залежності зовнішнього соціально-економічного сектору систем, зокрема щодо залучення або донорства міграційного капіталу.

- стагнаційний – відображає нерегульований чи цільовий вплив на певні економічні й суспільні процеси, впливаючи на сповільнення їх динаміку або послаблення дії (цільові стагнаційні зміни впливають на нівелювання деструктивних явищ та сповільнення деструктивних процесів, ринкові – не у всіх випадках).

Головним завданням державного регулювання міграційного процесу з огляду на забезпечення соціально-економічного розвитку є досягнення трансформації їх впливу з типів негативного характеру (регресійного, вибірково-регресійного, дезінтеграційного, стагнаційного) спершу на прогресивно-вибірковий, і потім – на прогресивний. При цьому повинен здійснюватись належний контроль за міграційною залежністю відповідної локації (поселення, регіону, країни). Неприпустимими вважаються дезінтеграційні міграційні впливи на рівень соціально-економічного розвитку. Вони можуть відноситись не лише до використання міграційного капіталу на ринках праці та в економіці загалом, але і до забезпечення процесу демографічного відтворення завдяки залученню людських ресурсів з інших регіонів чи країн [8, с. 128].

Одним з важливих завдань оцінки ефективності державного регулювання міграційних процесів є оцінювання рівня впливу міграційних процесів на рівень соціально-економічного розвитку держави (поселення, регіону). Ефективність рівня такого впливу має проявлятися в оцінці завдань соціально-економічного розвитку. Як правило як такі цілі науковці розглядають [4; 38; 67]: розвиток сфер охорони здоров'я, освіти та харчування; зростання добробуту населення (зниження бідності); розвиток культурного середовища; покращання стану навколишнього середовища; розширення особистих свобод, забезпечення рівних можливостей. Тобто якщо при певних міграційних процесах проявляються позитивні тенденції за

даними цільовими параметрами, то можна стверджувати про їхній вплив прогресивного характеру. При цьому варто брати до уваги часові особливості цільового впливу: міграційний процес, як правило, мають позитивний вплив на рівень соціально-економічного розвитку у короткостроковій перспективі. У більш тривалій перспективі з переходом до пожиттєвої чи довгострокової міграції, зростаючих і стабільних міграційних втрат, вплив на рівень соціально-економічного розвитку набуває ризикогенного характеру.

Не одночасовий характер впливу міграційного процесу на рівень соціально-економічного розвитку території-донора можна доповнити потенційною диференціацією рівня впливу для особистостей та їх домогосподарств, а також держави та суспільства походження. Міграція може мати позитивні наслідки для осіб-мігрантів, дозволяючи їм досягати визначених цілей, що за поточним місцем перебування є неможливим, і бути деструктивною для держави, регіону, поселення. Такі характерні особливості теж доцільно враховувати при цілісній оцінці рівня впливу міграційного процесу на рівень соціально-економічного розвитку.

Зупинимось на аналізі основних методів та інструментів, які застосовуються у різних моделях регулювання міграційних процесів в залежності від їх етапного спрямування. Такий підхід дозволяє обґрунтувати множину застосування методів із забезпеченням високопрогресивного впливу міграційного процесу на стан соціально-економічного розвитку держави (поселення, регіону), які мають спрямовуватись на рееміграцію та реінтеграцію осіб-мігрантів та ефективну інтеграцію їх міграційного капіталу. Доцільно відзначити, що методи базової моделі слід застосовувати для всіх інших, ситуативної моделі – для комплексної і розширеної, розширеної – для комплексної, отже кожна наступна модель містить більшу кількість їх інструментів та методів.

На думку Безуглого П. Г. [4, с. 7], одним із дискусійних моментів впровадження інструментів державного регулювання міграційного процесу за базовою моделлю є можливість отримання подвійного громадянства. Це

питання є актуальним для України внаслідок фактичної наявності у значної частини громадян (владних і заможних осіб, або осіб з прикордонних регіонів з Угорщиною) паспортів (громадянства) іншої держави. Правова визначеність цієї ситуації означає, що особи, які поки перебувають на території України, підпадають під права та обов'язки громадян даної держави, при цьому маючи відповідний паспорт. Але у випадку факту перебування на території іншої країни, громадянством якої вони володіють, вони можуть керуватись нормами іншого законодавства. В той же час, у відповідності з законодавством України, законодавчо не визнається подвійне громадянство; особи автоматично втрачають права громадян України, якщо стають добровільно громадянами іншої держави, хоч процедура позбавлення громадянства на практиці не діє, оскільки вона не є чітко прописаною [76].

Питання впровадження подвійного громадянства є в Україні певним чином вимушеним, оскільки на теренах Європи (окрім Білорусі, Естонії, Боснії і Герцеговини, Македонії та Чорногорії) наявність подвійного громадянства (з обмеженнями або повністю) є дозволеним. Проте цьому передуює досягнення високого рівня розвитку держави на засадах єдності, правового суспільства, безумовності виконання закону та верховенства права. Комплексна модель регулювання міграційних процесів на державному рівні вимагає досягнення розвинутого інституту громадянства, що, у свою чергу, віддзеркалює високу суспільну і національну єдність.

Серед значної множини методів регулювання міграційних процесів на державному рівні, окрім перевірених практикою традиційних, частіше впровадження новітніх інструментів. Зокрема варто відзначити стрімкий розвиток інформаційних методів. Впроваджуються практики та ведуться активні розробки використання технологій штучного інтелекту у сфері регулювання міграційних процесів. Такі методи використовуються у процесі розпізнання обличчя, перевірки особистості, аналізу системи даних, контролю безпеки кордонів, а також реєстрів із заявами з різних міграційних питань – отримання притулку, візи, дозволу на навчання чи

працевлаштування тощо [92]. Застосування новітніх інформаційних технологій дозволяє мінімізувати корупційні компоненти у процесі регулювання міграційних процесів.

Серед інструментів регулювання міграційних процесів слід відзначити зростання вагомості новітніх підходів щодо інтеграції міграційного капіталу та стимулювання рееміграції. В Україні існуюча практика регулювання рееміграційних процесів має високий потенціал із правовим підкріпленням, оскільки в Законі України «Про зовнішню трудову міграцію» одним із напрямів визначено реінтеграцію, що здійснюється через реалізацію заходів соціального, економічного, правового та іншого характеру, які мають бути направлені на адаптацію мігрантів та їх сімей після їх повернення [79].

Не дивлячись на те, що у глобалізованому світі свободи і права щодо вільного переміщення є безумовними, у процесі пандемії COVID-19 були розкрила нові дискусійні моменти, що посилюють вагу інформаційних та соціально-захисних методів. Сьогодні у світі поширюються ідеї «глобалізованого громадянина», який може чинити значний вплив на рівень легітимності регулювання міграційного процесу із одночасним дотриманням свободи щодо вільного переміщення [96]. Фактично міграційні права громадян змінюють підходи щодо розвитку внутрішньодержавних соціально-економічних систем, що повинні функціонувати на засадах поваги, рівності і толерантності [60, с. 90]. В той же час, свобода поглядів та слова мають наслідком поляризацію соціальних рухів «проти» чи «за» міграції (anti-, pro-immigration). Цей тренд особливо поширений у розвинутих країнах. Як наслідок регулювання міграційних процесів, що спрямоване на формування суспільства з високим рівнем толерантності, періодично стикається з питанням дотримання інтересів приймаючого суспільства. У цьому випадку оцінка впливу міграційних процесів на рівень соціально-економічного розвитку держави (на рівні регіону чи населеного пункту) дозволяє окреслювати подальшу тактику дій, що спрямована на стримування, стимулювання чи заборону.

Таким чином, державне регулювання міграційних процесів по суті є складною системою адміністративних, нормативно-правових, бюджетних, економічних, фінансових, соціально-демографічних, соціально-культурних, соціально-захисних, інформаційних методів, формування яких залежить від моделі регулювання, яка впроваджується на практиці. При реалізації базової моделі передбачається застосування інструментів на стадії міграційного переміщення. Певною мірою вона є вимушеною для всіх держав, які беруть участь у процесах глобального перерозподілу людських ресурсів. Інші моделі передбачають вищий рівень ресурсних затрат, проте дають можливість більш цілісно підходити до вирішення питань у сфері міграції та забезпечувати позитивний вплив міграційного процесу на рівень соціально-економічного розвитку. В процесі аналізу міграційних впливів доцільно враховувати часовий фактор, оскільки у короткостроковому періоді вони, здебільшого, сприяють посиленню соціально-економічного розвитку держави (поселення, регіону), проте стають загрозою на більш тривалі терміни. Тому в процесі аналізу міграційних детермінант оцінка часового параметру вимагає розробки окремих методичних інструментаріїв. На практиці впровадження методів державного регулювання міграційних процесів у все більшій мірі залежить від дій інших територіальних суб'єктів. Саме тому новітня модель державного регулювання у сфері зовнішньої міграції повинна мати не лише комплексний, але і інтегровано-конкурентний характер.

Висновки до розділу 1

1. Визначено головні характеристики сучасних міграційних процесів, які слід досліджувати та аналізувати у процесі обґрунтування моделей і методів державного регулювання. До таких характеристик доцільно відносити: правову визначеність; структуру, що детермінована етапами; структуру, що детермінована особливостями осіб та їх домогосподарств; динаміку, інтенсивність; обсяги переміщень; періодичність, час; вектори (зовнішні, внутрішні, виїзні, транзитні, в'їзні, повернення), географію

(відстань); територіальні суб'єкти – країну/регіон вибуття (донор), країну/регіон прибуття (реципієнт), країну/регіон транзиту, приймаюче суспільство-реципієнт, суспільство-донор (суспільство походження); мету (освітню, трудову, релігійну, політичну, рекреаційну, культурну тощо); факторну площину (політичну, економічну, соціальну, релігійну, природно-кліматичну, екологічну, ціннісну, кумулятивну); наслідковість (демографічну, соціально-економічну, безпекову, політичну, інтеграційну тощо); поточний стан; рівень регульованості.

2. Охарактеризовано особливості, передумови та наслідки міграційних процесів на головних їх стадіях, а саме – формування потенціалу, підготовчих дій до міграції, осібної міграції, сімейної міграції (домогосподарства), інтеграції й адаптації, демографічного відтворення у новому місці перебування, акультурації, натуралізації, вимушеного повернення (екстрадиції, депортації), рееміграції, зокрема реверсної, асиміляції наступних поколінь та інтеграції міграційного капіталу. Здійснено інтерпретацію головних схем міграційних процесів – нереалізованих, погашених, односторонніх (осібних, домогосподарства), зворотних (регульованих, добровільних, реверсних, циклічних).

3. Здійснено узагальнення та розподіл методів та інструментів державного регулювання міграційних процесів в залежності від вибору моделі з спрямуванням за етапами. Визначено особливості соціально-економічного розвитку у контексті його впливу на міграційні процеси, параметри та сфери, за допомогою яких можна оцінити рівень впливу на нього міграційних процесів. Запропоновано перелік основних напрямів державного регулювання міграційних процесів в процесі забезпечення соціально-економічного розвитку: неприпустимість дезінтеграційного впливу; забезпечення впливу прогресивно-вибіркового характеру на сфери із каталізуючим характером; нівелювання впливу з високим рівнем ризику

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНИ

2.1. Загальні проблеми, особливості та тренди розвитку зовнішньої трудової міграції України

Зовнішня трудова міграція України є складним і комплексним явищем, які має високий рівень взаємозв'язків з іншими соціально-економічними явищами та процесами. Зважаючи на системний характер досліджуваного явища та низький рівень доступності статистичних дані, оцінку тенденцій зовнішньої трудової міграції України доцільно здійснювати з акцентами на:

- етапність міграційних процесів (проблеми формування типових схем), зокрема щодо підготовки до міграції і формування її потенціалу міграції;
- вектори міграції – зовнішній в'їзний та зовнішній виїзний;
- вплив міграції на різноманітні соціально-економічні процеси, зокрема розвитку і зростання (у контексті періодичного кількісного покращання з перетворенням у більш сталі та тривалі процеси розвитку);
- вплив державного регулювання на міграційні процеси з оцінкою рівня його ефективності (управлінські рішення, затрати на державний апарат, організація координаційної роботи тощо), сталості (впливу рівня регулювання міграції на окремі сфери економічного й суспільного життя), результативності (досягнення визначених цілей).

Для розвитку міграційних процесів у перші роки незалежності України вирішальними були шоківі та політичні чинники міграції, що були обумовлені розпадом колишнього СРСР. Дія цих чинників була однак нетривалою. Починаючи з середини 1990-х рр. в умовах системної економічної кризи у перехідний економічний період потік повернення мігрантів загальмувався, а їх виїзд з України посилювався. Згідно з даними офіційної статистики [35], протягом 1994-2004 рр. від'ємне сальдо міграції становило 700 тис. осіб, проте згідно з оцінками вчених, які базувалися на висновках Всеукраїнського перепису населення 2001 р., цей показник був

фактично в 1,7 рази більшим [1]. Еміграція при цьому втратила етнічне забарвлення. Процеси демократизації суспільного життя ліквідувала етнічні, політичні та релігійні причини виїзду, як і передумови для набуття вихідцями із пострадянських країн статусу біженців на Заході. На фоні проведення ринкових реформ і поглиблення економічної кризи у перехідний період та в умовах відсутності адміністративних обмежень щодо пересування для багатьох громадян України міграція фактично стала способом виживання. При цьому географія переїздів почала урізноманітнюватись, їх вектор почав поступово зміщуватися з східного напрямку (тобто РФ, інших пострадянських республік), на західний (до європейських країн), в яких рівень заробітної плати був вищим, а умови праці – кращими. Заміщення етнічних та політичних чинників міграції на економічні призвело до значного зменшення чисельності емігрантів, що виїжджали з України з метою постійного проживання в інших країнах, та до поширення короткотермінових систематичних виїздів за кордон з метою отримання заробітку. При цьому так звана човникова торгівля стала головним джерелом доходу для багатьох сімей, тобто власноручне перевезення невеликих партій товару через кордон, яка переважно відбувалася у напрямі сусідніх європейських держав, з якими зберігався безвізовий режим аж до їх вступу до ЄС. Поступово зв'язки та досвід, що були набуті під час човникових поїздок, дозволили організовувати поїздки з метою працевлаштування, які були більш тривалими і забезпечували вищий рівень заробітку [19, с. 233].

Фактично на рубежі століть зовнішня трудова міграція перетворюється на найбільш соціально значущий та наймасовіший міграційний потік. Українці виїжджали на роботу переважно до РФ, Чехії, Польщі, країн Південної Європи. Також набув поширення виїзд на основі використання короткотермінових туристичних віз і працевлаштування без належного рівня оформлення необхідних дозвільних документів, тобто нелегально, що зумовлювало вкрай ризиковану ситуацію для багатьох трудових мігрантів.

Сьогодні можна стверджувати, що українські трудові мігранти

впевнено закріпились на європейському ринку праці. Тому окремі зарубіжні дослідники деколи називають Україну «Мексикою Європи» [92]. Результати соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України свідчать, що 27,8 % українців або особисто мають досвід праці за кордоном, або ж таким досвідом володіють члени їхніх родин. При цьому частка опитаних, що планують виїхати за кордон на роботу, становить 16,4 % і має тенденцію до постійного зростання [88]. Згідно з оцінками фахівців, за кордоном у різний час працює до 3 млн громадян України [89].

Європейський напрямок переміщень трудових мігрантів є сьогодні панівним для України, оскільки значення РФ як головної приймаючої країни для українських мігрантів було знівельовано після повномасштабної збройної агресії. Згідно з даними Євростату [95], чисельність офіційних дозволів на перебування українських громадян у країнах ЄС (чинних на кінець року), досягнула в 2019 р. майже 1,3 млн (рис. 2.1), а оформлених дозволів вперше – 757 тис. При цьому найбільше українських працівників перебувало у Республіці Польща (476,2 тис.), Італії (230,6 тис.), Чехії (119,7 тис.), Німеччині (145,4 тис.), Іспанії (94 тис.).

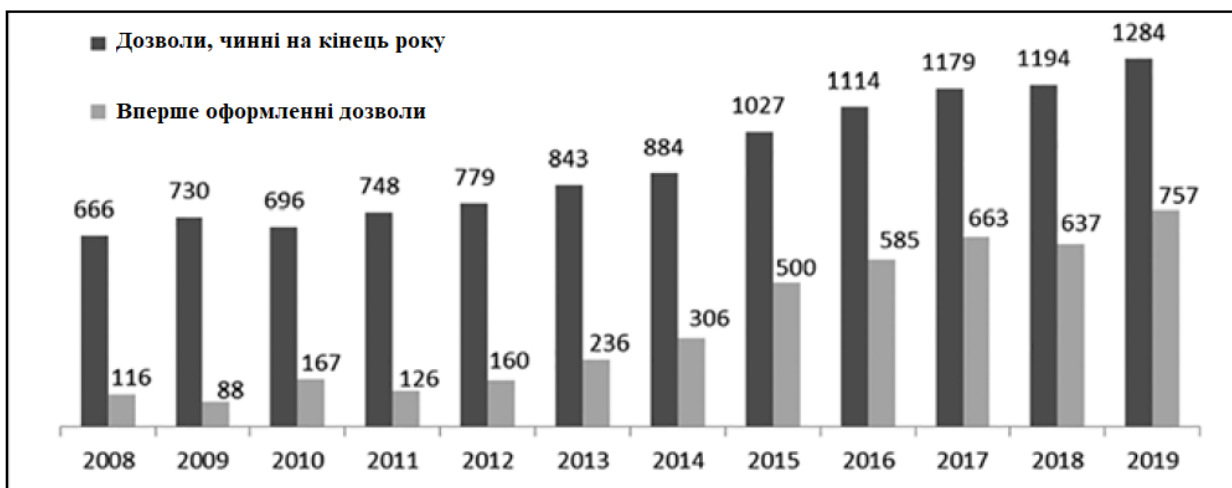

Рис. 2.1. Чисельність вперше оформлених дозволів на перебування в ЄС для громадян України та дозволів, що чинні на кінець року, тис.

Джерело: [95]

На протязі останніх років спостерігаються зміни у деяких суттєвих

характеристиках зовнішньої трудової міграції. Так, зовнішня трудова міграція, яка була раніше притаманна передусім мешканцям прикордонних регіонів, у все більшій мірі поширилась в інших областях України. Внаслідок стрімкого зростання виїзду молоді з метою навчання за кордоном, склад мігрантів став більш молодшим, серед них зросла питома вага висококваліфікованих професіоналів. Спостерігається тенденція до зростання термінів перебування за кордоном та перетворення на постійну певної частини тимчасової трудової міграції.

Як зазначають фахівці Світового банку [94], пандемія COVID-19, яка суттєво вплинула на різні сторони життєдіяльності людства, мала також і значний вплив на міграційні процеси. Проте, спричинені нею обмеження у сфері транскордонної мобільності не мали наслідком припинення зовнішньої трудової міграції, хоча й призвели до її значного ускладнення. Фактично виїзд з України був у багатьох випадках відтермінованим на фоні скорочення його масштабів. Разом з цим не відбулося масового повернення трудових мігрантів в Україну. З початком введення карантинних заходів навесні 2020 р., за деякими оцінками в Україну повернулися від 300 до 400 тис. заробітчан, проте вдома вони стикнулися із значними труднощами у процесі пошуку роботи і переважно намагалися при першій нагоді повернутися до країн, де вони були раніше працевлаштовані. Так, згідно з даними опитування українців, що до пандемії працювали в Польщі, яке було проведене в липні 2020 р., одній третині з них не вдалося знайти роботу в Україні, 70 % висловили бажання повернутися на роботу за кордон найближчим часом [88]. Отже, обсяги трудової міграції українців за кордон залишаються незмінними, а її соціально-економічне значення в суспільстві є очевидним. Заробітки за кордоном є вагомим фактором підвищення добробуту сімей мігрантів, значним соціальним амортизатором, важливим чинником запобігання бідності: за їх рахунок забезпечується майже половина бюджету домогосподарств, що мають у своїй структурі довгострокових мігрантів, і 60 % бюджету тих домогосподарств, члени яких задіяні у

короткостроковій міграції [88]. Обсяги приватних переказів трудових мігрантів з-за кордону стабільно зростають (рис. 2.2) і сприяють збалансуванню платіжного балансу та підвищенню рівня платоспроможного попиту населення.

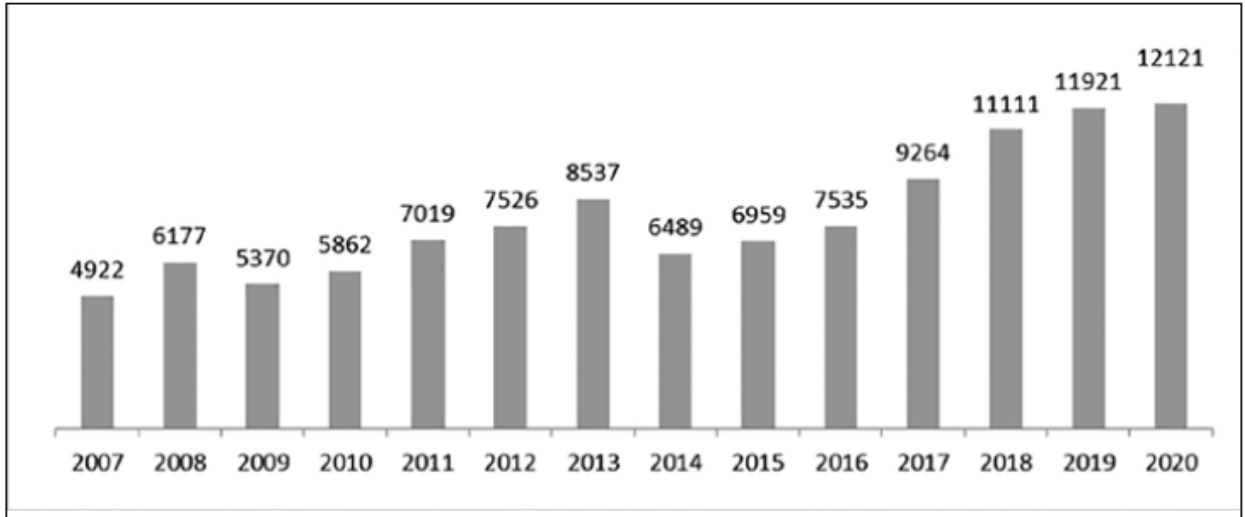

Рис. 2.2. Динаміка надходжень приватних грошових трансферів в Україну, млн дол. США

Джерело: [35]

Разом з цим зовнішня трудова міграція з України досягнула таких масштабів, що можуть в результаті викликати значний дефіцит на ринку праці працівників, зокрема в певних регіонах і галузях, а також погіршити негативні демографічні тенденції. Особливо негативним явищем є вплив осіб з високим фаховим й освітнім рівнем та молоді, що вже в коротко- та середньотерміновій перспективі може сповільнювати економічний розвиток країни.

У державах, які є західними сусідами України або ж відстань до них є відносно невеликою, рівень оплати праці є значно вищим ніж в Україні. У переважній більшості країн ЄС бізнес пропонує працівникам заробітну плату, яка є у 2-4 рази вищою від середнього рівня по Україні рівень (у перерахунку в євро з врахуванням паритету купівельної спроможності валюти). Отже, Україна суттєво поступається сусіднім державам ЄС за рівнем споживчих можливостей та за номінальним рівнем оплати праці, що

продовжує бути каталізатором міграційних процесів та зростання відтоку у пошуках гідних заробітків найбільш активної частини населення.

Таблиця 2.1

Розмірі середньої щомісячної зарплати у Європі у 2021 р., євро

Держава	Брутто-зарплата	Нетто-зарплата	Нетто-зарплата з врахуванням ПКС
Албанія	462	382	1130
Австрія	2850	1960	2564
Білорусь	557	484	1610
Бельгія	3650	2060	2742
Боснія і Герцеговина	789	510	1505
Болгарія	782	607	1690
Хорватія	1281	952	2223
Чехія	1508	1207	2420
Данія	5918	3728	4201
Естонія	1586	1280	2408
Фінляндія	3632	2696	3207
Франція	3085	2400	3280
Німеччина	4010	2485	3330
Греція	1424	1200	2207
Угорщина	1218	810	1903
Ісландія	4608	3195	3316
Ірландія	3762	2960	3776
Італія	2343	1695	2557
Косово	477	430	1300
Латвія	1262	932	1934
Литва	1566	994	2220
Люксембург	4990	3388	3952
Північна Македонія	698	467	1526
Молдова	432	346	1194
Чорногорія	791	530	1616
Нідерланди	3042	2293	2965
Норвегія	4936	3573	3663
Польща	1297	934	2365
Португалія	1266	1019	1789
Румунія	1167	716	2067
Росія	950	826	1975
Сербія	760	552	1582
Словаччина	1385	1043	1979
Словенія	1952	1278	2295
Іспанія	1907	1524	2466
Швеція	3907	2898	3357
Швейцарія	5576	4917	4683
Україна	465	404	1410
Велика Британія	2885	2297	2821
Вірменія	336	235	880
Азербайджан	358	297	1210
Грузія	342	274	1121
Казахстан	480	396	1430
Кіпр	1880	1752	2890
Туреччина	468	360	1704

Джерело: побудовано автором за [95]

Аналіз зовнішньої трудової міграції населення України утруднює недосконалість або ж повна відсутність статистичного забезпечення цих процесів. Лише тричі Державною службою статистики України (у 2008, 2012 та 2017 рр.) були проведені масштабні (близько 40,5 тис. опитаних в межах кожного опитування) загальнонаціональні опитування з цього питання (ОТМ). Методологія цих опитувань передбачала жорсткий рівень обмежень щодо виділення контингентів мігрантів – ними вважалися особи у віці 15-70 років, що впродовж визначених періодів (01.01.2005-01.06.2008, 01.01.2010-17.06.2012 та 01.01.2015-18.06.2017) працювали або ж шукали роботу за кордоном. Як свідчать результати даних обстежень, впродовж 01.01.2005 р. - 01.06.2008 р. за кордоном працювали 1,5 млн мешканців України (5,1 % населення України працездатного віку); упродовж 01.01.2010 р. - 17.06.2012 р. – 1,2 млн осіб (3,4 % населення відповідного віку); впродовж 01.01.2015 р. - 18.06.2017 р. – 1,3 млн (4,5 % населення відповідного віку). Отже, за 5 років рівень участі 15-70-річних мешканців України у зовнішній трудовій міграції зріс на третину [89].

Оцінки загальної чисельності українських трудових мігрантів, що одночасно працюють за кордоном, коливаються від 1,5 до 5,0 млн осіб. Зважаючи на дані щодо чисельності осіб, що сплачують податки в Україні, імовірні помилки обліку та масштаби незареєстрованої зайнятості, найбільш вірогідною є оцінка чисельності українців, що одночасно працюють за кордоном, у розмірі 3,0 млн осіб [89, с. 80]. Ця величина може стосуватись й тих громадян, що перебувають в Україні у перерві між зарубіжними міграційними поїздками. Опитування мігрантів, які повернулися, свідчать, що помітна частина цих осіб, зокрема тих, що працювали в Польщі, є націленими на подальшу міграцію і під час перебування в Україні працюють на тимчасових нестабільних роботах без укладання трудового договору.

Головними державами-реципієнтами української робочої сили (за даними ОТМ 2017 р.), є Польща (38,9 %), РФ (26,3 %), Італія (11,3 %), Чеська республіка (9,4 %) (рис. 2.3). Інші значні потоки трудової міграції з України

спрямовувались до США (1,8 %), Білорусі (1,7 %), Португалії (1,6 %), Угорщини (1,3 %), Ізраїлю (1,1 %), Фінляндії (1,0%) та Німеччини (0,8 %).

Порівняння результатів загальнонаціональних обстежень, що здійснювались у 2008, 2012 та 2017 рр., свідчить про зменшення частки трудових мігрантів в РФ при одночасному зростанні рівня інтенсивності трудової міграції до країн ЄС, зокрема до постсоціалістичних країн. Результати ОТМ 2017 р. свідчать про різке зростання чисельності заробітчан у Польщі при одночасному зменшенні обсягів трудової міграції до РФ.

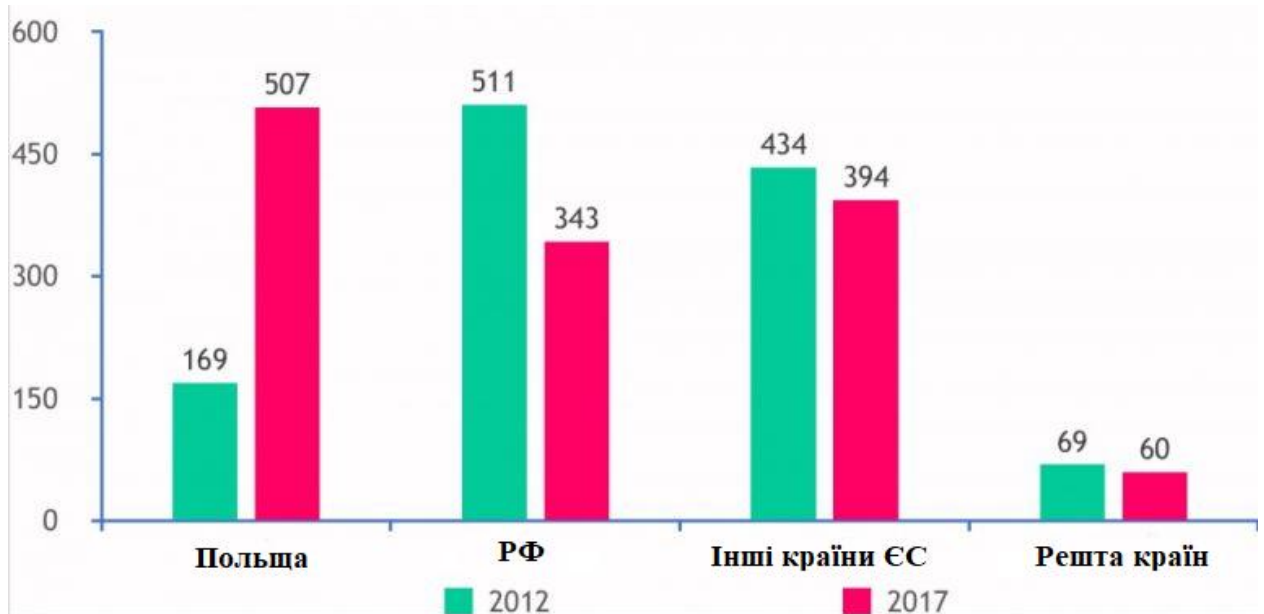

Рис. 2.3. Розподіл українських зовнішніх трудових мігрантів за країнами працевлаштування, тис. осіб

Джерело: [89, с. 84]

Отже, поступова переорієнтація українських трудових мігрантів з РФ на країни ЄС є об'єктивним процесом. Відкрита повномасштабна агресія РФ проти України має наслідком поступове зменшення трудової міграції в дану країну до мінімальних показників. Зростанню міграції до країн ЄС сприяють процеси формування міграційних мереж та активізація діяльності громадських організацій українців у країнах ЄС (що впливає на зменшення рівня ризикованості міграції), а також широкі кампанії у країнах ЄС,

спрямовані на легалізацію мігрантів, реалізація заходів щодо залученню українських мігрантів в окремі країни ЄС (зокрема, до Польщі). Певний вклад в подальшу переорієнтацію мігрантів на країни ЄС вносить впровадження безвізового режиму з державами Шенгенської зони – це дає змогу потенційним мігрантам до держав Євросоюзу легально перебувати в європейських країнах впродовж 3 місяців, що дозволяє потенційним мігрантам за цей час можна спробувати підшукати роботу і оцінити загальні умови життя та праці в країні.

Аналіз обстежень структури українських трудових мігрантів за категоріями та країнами перебування свідчить про наступне [89]. Короткострокові трудові мігранти переважають серед всіх категорій мігрантів – їх частка становить 48,4 %. Це є передусім мігранти, що перебували в Польщі. Чисельність трудових мігрантів, що повернулися до України, становить 43,1 %, а частка працівників-мігрантів, що працювали за кордоном на протязі 12 місяців і більше, становить 8,34 % (переважно в Італії). Результати досліджень територіальної структури міжнародної трудової міграції свідчить про найбільшу чисельність трудових мігрантів із західних областей (Волинська, Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Рівненська, Хмельницька, Тернопільська, Чернівецька області) у всіх країнах перебування – 69,4 %. Трудові мігранти зі Східних областей України (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області) складають 6,8 %, з північних областей (Житомирська, Сумська, Київська, Чернігівська області та м. Київ) – 6,0 %, з центральних областей (Вінницька, Полтавська, Кіровоградська, Черкаська області) – 9,2 %, а з південних областей (Одеська, Миколаївська, Херсонська області) – 8,6 % (табл. 2.2).

Отже, для зовнішньої трудової міграції є характерними такі тренди:

- трудова міграція є більш поширеною серед чоловіків;
- серед головних категорій трудових мігрантів переважають короткострокові мігранти;
- найбільш популярними країнами призначення української робочої

сили є Польща, Італія та Чеська Республіка, внаслідок збройної агресії чисельність українських мігрантів в РФ різко скорочується;

– нерівномірний характер розвитку регіонів України має вплив на сучасну регіональну структуру міграційних потоків (на Заході до трудової міграції залучено майже 70 % економічно активного населення, в той час як в інших регіонах країни – менше 10 %).

Таблиця 2.2

**Розподіл українських трудових мігрантів за регіонами виїзду
та рівнем освіти**

	Усього, тис. осіб	у тому числі за рівнем освіти, %				
		повна вища	базова або неповна вища	професійно- технічна	повна загальна середня	базова загальна середня
Кількість трудових мігрантів, усього	1303,3	16,4	17,1	33,9	30,1	2,5
у тому числі за територіальними зонами						
Північ	78,0	25,0	19,5	43,7	11,2	0,6
Центр	120,0	14,1	38,6	29,6	16,4	1,3
Південь	112,6	39,3	17,6	26,5	15,7	0,9
Схід	89,1	27,6	25,0	22,2	22,1	3,1
Захід	903,6	12,0	13,1	35,7	36,1	3,1

Джерело: [35]

Підсумовуючи зазначимо, що такі події, як світова фінансова криза 2008 р., пандемія COVID-19, повномасштабна агресія з боку РФ та її соціально-економічні наслідки, змінили умови розвитку міграційних процесів та обумовили активізацію міжнародної мобільності населення українців. До факторів міграції, спричинених економічними проблемами, додалась вимушена міграція, що викликана військовими діями та окупацією частини території України. Існуючі труднощі з пошуком гідної праці, значно нижча заробітна плата, ніж в країнах призначення мігрантів, низький рівень впевненості у економічних перспективах та політичній стабільності держави є головними спонукальними факторами для виїзду за кордон. Цьому також

сприяють значний досвід трудової міграції, сформовані міграційні мережі, налагоджені за кордоном особисті та ділові зв'язки, а також значний попит на працю мігрантів в країнах призначення на фоні скорочення і старіння власного населення, а також впровадження законодавчих процедур залучення іноземних працівників з-за кордону. В багатьох випадках значний вплив на динаміку міграційних процесів чинять політичні обставини, хоча соціально-економічні умови є вирішальними для виникнення міграційного процесу. Відбувається стрімка переорієнтація міграційної активності населення України із східного на західний вектор (тобто до європейських країн), чому сприяють євроінтеграційні зусиллями України, намагання зблизитися з ЄС та НАТО.

2.2. Оцінка впливу зовнішньої трудової міграції на соціально-економічний розвиток України

Оцінювання наслідків трудової міграції на рівень соціально-економічного розвитку України доцільно здійснювати з врахуванням багатьох чинників: зростання рівня життя населення, динаміки чисельності трудових мігрантів, що працює за кордоном та переказує в Україну гроші своїм сім'ям тощо. Сьогодні важливо здійснити оцінку впливу грошових трансфертів трудових мігрантів на стан економіки країни. Зазначимо, що у 2009-2013 та 2015-2019 рр. величина грошових переказів зросла, а найвищий темп зростання зафіксовано у 2017 р. (рис. 2.4).

Отже, варто наголосити, що великі обсяги грошових надходжень мають позитивний вплив на рівень соціально-економічного розвитку України, що зумовлюється наступними чинниками:

– офіційні зареєстровані приватні грошові перекази є значним і зростаючим елементом у структурі платіжного балансу України, і тому допомогли допомогли нівелювати знижувальний тиск зростаючого дефіциту торговельного балансу, разом з тим, оскільки грошові перекази є неринковими, незатребуваними та транскордонними приватними

(особистими) трансфертами, що здебільшого передаються через неофіційні канали, їхнє значення як джерела іноземної валюти не варто перебільшувати;

– особисті грошові перекази мають проциклічний характер, також внаслідок істотного падіння курсу гривні до долара США у 2015-2019 рр., масштаби грошових переказів у гривнях і у відсотках до ВВП зростали;

– особисті грошові трансфери викликають зростання попиту на нерухомість і споживчі товари, стимулюють зростання таких секторів, як будівництво, роздрібна торгівля, транспорт, страхування та фінансове посередництво, правова діяльність та операції з нерухомістю, харчова промисловість, побутові й інші особисті послуги, виробництво будівельних матеріалів та меблів, і як наслідок сприяють трансформації української економіки;

– грошові перекази мігрантів мають суттєвий вплив на розвиток фінансового сектору в Україні, у першу чергу – шляхом стимулювання зростання фінансової грамотності у середовищі домогосподарств, що є одержувачами грошових трансфертів і розвитку фінансової системи в офіційному секторі країни. Проте їх потенціал у частині збільшення грошових коштів у національній банківській системі через систему ощадних рахунків і, отже, у стимулюванні процесів економічного зростання завдяки підтримці кредитування у секторі малого і середнього підприємництва значно недовикористовуються через низьку довіру до банківської системи;

– грошові перекази виявилися значною рушійною силою до зростання ВВП в Україні до 2006 р., навіть незважаючи на те, що вони використовувались передусім на споживчі цілі. Проте, вони в меншій мірі є відповідальними за зростання ВВП точки зору інвестицій та торгового прибутку, ніж реалізовані заходи макроекономічної стабілізації, здійснені структурні реформи, підтримка виробництва після спаду 1990-х рр. з;

– грошові перекази відіграють суттєву роль у процесах зниження масштабів бідності, зокрема у відсталих районах, що є отримувачами основної частини грошових переказів;

– доходи, що отримані за кордоном, що вкладаються в освіту, сприяють збільшенню чисельності студентів у закладах вищої освіти та збільшенню питомої ваги студентів, що фінансуються з джерел приватного походження;

– грошові перекази мають позитивний вплив на рівень добробуту домогосподарств-одержувачів: полегшують доступ до охорони здоров'я, освіти та інших суспільних благ, примножують доходи, вкладаються у фінансування головних споживчих потреб і покупок, ремонту нерухомості, зменшують проблеми із низькою ліквідністю та страхують домогосподарства внаслідок настання ризиків непередбачуваного різкого зниження доходів. Грошові трансфери в іноземній валюті сприяли домогосподарствам-одержувачам уникати їх фінансової неспроможності, що було викликано фінансовою кризою 2008 р., високим рівнем нестабільності фінансової системи у 2014-2018 рр., негативними проявами пандемії COVID-19.

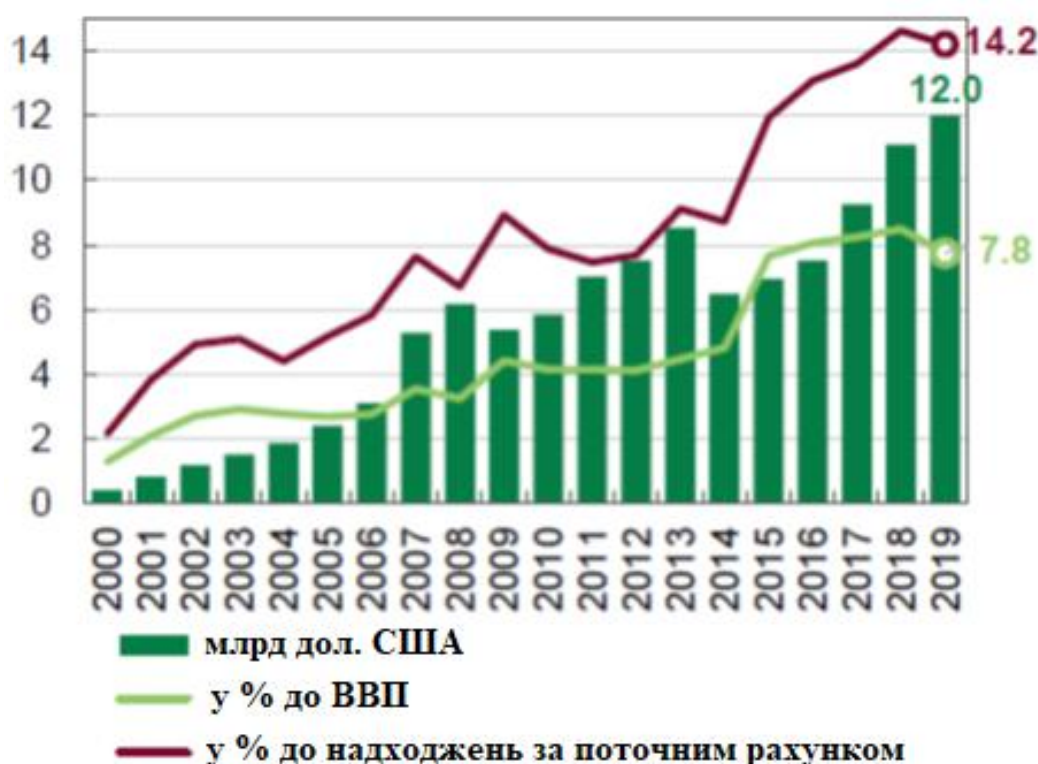

Рис. 2.4. Динаміка надходжень міжнародних переказів мігрантів у 2000-2019 рр.

Джерело: [35]

Загалом, грошові трансфери, що надходять від українських трудових

мігрантів, витрачаються переважно домогосподарствами на головні споживчі потреби, покращання житлових умов (ремонт або купівля житла), купівлю товарів тривалого користування, освіти, а також на заощадження, погашення боргів та медичне обслуговування. У процесі вибору між поточним і майбутнім споживанням, молоді особи, що повернулись з-за кордону, та члени їх сімей, здебільшого ігнорують важливість майбутніх доходів, надаючи перевагу поточним вигодам. На відміну мігрантів старшого віку, які отримували можливість здобути право на одержання соціальних виплат та державного пенсійного забезпечення, більшість трудових мігрантів молодшого віку не отримали державного соціального захисту у зарубіжних країнах. В даний час, здебільшого за рахунок платників податків на місцевому рівні, вони створюють додаткове податкове навантаження на державний бюджет України.

Як зазначає Поліщук В. В. [72, с. 202], лише незначна частка грошових переказів, що отримані домашніми господарствами від мігрантів, скеровується на інвестиції у сфері бізнесу. На нашу думку, інвестиції членів сімей мігрантів, що повертаються, у продуктивний капітал можуть зростати лише після того, як домашні господарства задовольнять власні найголовніші потреби і інвестиційне, ділове і бізнес-середовище в Україні покращиться. Варто зауважити, що обсяги іноземних інвестицій в Україну зростають, проте в основному це є кошти, що надходять з офшорного центру у Кіпрі [35].

З метою виявлення й порівняння взаємних зв'язків між грошовими трансфертами трудових мігрантів та макроекономічними показниками розвитку України, було розроблено векторно-авторегресійну модель (VAR) із застосуванням пакету прикладних програм Eviews. Для дослідження побудованої економетричної моделі були використані квартальні дані з 2005-2021 рр. Статистичні дані, що представлені щоквартально за період з 2005 р. по 2019 р., були взяті з квартальних звітів НБУ та статистичної бази даних Міжнародного валютного фонду. На основі проведеного аналізу на

попередньому етапі були обрані наступні змінні:

- обсяги грошових переказів мігрантів (у млн дол. США);
- номінальний ВВП (у млн грн);
- індекс споживчих цін (2010 р. =100%);
- процентна ставка (у %);
- ефективний реальний обмінний курс (2010 р. = 100%).

З метою побудови моделі передусім потрібно всі часові ряди перевірити на рівень їх стаціонарності за допомогою тесту Дікі-Фулера. При цьому перевірялись перші різниці логарифмів щодо описаних вище часових рядів. Результати виконання тесту (рис. 2.5), всі змінні є стаціонарними. Отже нульова гіпотеза про нестаціонарність ряду є неприйнятною.

Null Hypothesis: Unit root (individual unit root process)				
Series: LGDP_SA, LCPI, LREER, LRATE, LREM				
Date: 05/15/22 Time: 01:14				
Sample: 2005Q1 2021Q4				
Exogenous variables: Individual effects, individual linear trends				
Automatic selection of maximum lags				
Automatic selection of lags based on SIC: 0 to 1				
Total number of observations: 288				
Cross-sections included: 5				
Method	Statistic	Prob.**		
ADF - Fisher Chi-square	96.0384	0.0000		
ADF - Choi Z-stat	-8.33781	0.0000		
** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi-square distribution. All other tests assume asymptotic normality.				
Intermediate ADF test results D(UNTITLED)				
Series	Prob.	Lag	Max Lag	Obs
D(LGDP_SA)	0.0047	0	10	58
D(LCPI)	0.0008	0	10	58
D(LREER)	0.0000	0	10	58
D(LRATE)	0.0000	1	10	57
D(LREM)	0.0003	1	10	57

Рис. 2.5. Результати перевірки груп даних на рівень стаціонарності за тестом Дікі-Фулера

Джерело: побудовно автором

З метою визначення оптимальної структури лагів для VAR- моделі, доцільно застосувати два найбільш доступних та поширених тестів: тест на виключення лагів та тест на максимальний лазі. На першому етапі доцільно застосувати тест на визначення максимальної довжини лагів. Можна припустити, що найвищий рівень порядку VAR становить 5 лагів (10 % від чисельності спостережень). Як свідчать результати розрахунків, з врахуванням всіх інформаційних критеріїв – Шварца (SC), Акайке (AIC) і Ханна-Квінн (HQ), отримуємо відмінні (різні) значення оптимального рівня максимальної чисельності лагів. Найменше значення критерію Акайке було досягнуто у VAR-моделі V порядку. В результаті аналізу критерію фінальної похибки прогнозу FPE було отримано 5 лагів, що свідчить про оптимальну їх кількість. Отже, VAR(5) є остаточною моделлю. Результати отриманого тесту наведені на рис. 2.6.

VAR Lag Order Selection Criteria						
Endogenous variables: D(LGDP_SA) D(LCPI) D(LREER) D(LRATE) D(LREM)						
Exogenous variables: C						
Date: 05/15/22 Time: 01:16						
Sample: 2005Q1 2021Q4						
Included observations: 64						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	258.5857	NA	5.74e-11	-9.392064	-9.207899*	-9.321039
1	293.4509	61.98257	4.00e-11*	-9.757442	-8.652450	-9.331290*
2	308.7291	24.33196	5.87e-11	-9.397375	-7.371558	-8.616097
3	331.8029	32.47420	6.72e-11	-9.326034	-6.379391	-8.189629
4	365.9546	41.74090*	5.42e-11	-9.664983	-5.797514	-8.173452
5	396.9677	32.16182	5.40e-11	-9.887694*	-5.099399	-8.041036

* indicates lag order selected by the criterion
 LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
 FPE: Final prediction error
 AIC: Akaike information criterion
 SC: Schwarz information criterion
 HQ: Hannan-Quinn information criterion

Рис. 2.6. Результати проведеного тесту щодо максимальної довжини лагу VAR-моделі

Джерело: побудовно автором

З метою перевірки отриманих результатів на рівень екзогенності змінних доцільно використати тест Грейнджера, що дозволяє виявити ймовірний рівень екзогенності показників – грошових переказів та рівня процентної ставки. Разом з тим, отримані показники специфікації моделі, в якій дані показники є ендогенними, є також доволі статистично значимими і дозволяють нам у повній мірі дослідити поставлені питання.

Важливим інструментом для аналізу рівня чутливості показників VAR-моделі до впливу зовнішніх шоків є процедура побудови імпульсних функцій щодо відгуків. Відповідно до графічної інтерпретації зображення сукупності імпульсної функції відгуків ВВП (рис. 2.7), можна зауважити, що зміна у показнику «грошові перекази» у розмірі одного середньоквадратичного відхилення спричиняє спочатку зростання ВВП, проте після 5-го періоду починає поступово спадати. Грошові трансфери мігрантів здатні мати позитивні ефекти на економічне зростання у короткостроковому відрізку часу. В результаті зростання споживання продовольчих товарів, обсягів заощаджень та масштабів інвестицій в економіку та спрямування грошових трансфертів на розвиток малого та середнього бізнесу. Зміни у показнику ВВП в розмірі одного стандартного відхилення спричиняє передусім негативну зміну індексу споживчих змін, проте згодом досягає позитивного ефекту.

Можна прослідкувати, що ефекти не є ясними, оскільки згодом хвилеподібні ефекти набуватимуть почергово позитивних та негативних значень. З певним часом рівень флуктуації зменшується і наближається до нуля. Отриманий графік демонструє рівень впливу переказів на рівень інфляції в економіці України. Грошові трансфери розглядаються як надходження іноземної валюти і тому тимчасове зниження рівня інфляції може відбуватися внаслідок притоку валюти, яка посилює попит зі сторони населення на гривню і зменшує рівень тиску на стан споживчого ринку. Зростання обсягів надходжень грошових переказів може мати наслідком збільшення як внутрішнього споживання, так і сукупного попиту в економіці.

Зростання сукупного попиту у підсумку стимулююче впливає на інфляцію. В Україні попит зі сторони населення задовольняється передусім за рахунок імпортованих товарів, що має наслідком посилення інфляційних процесів.

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

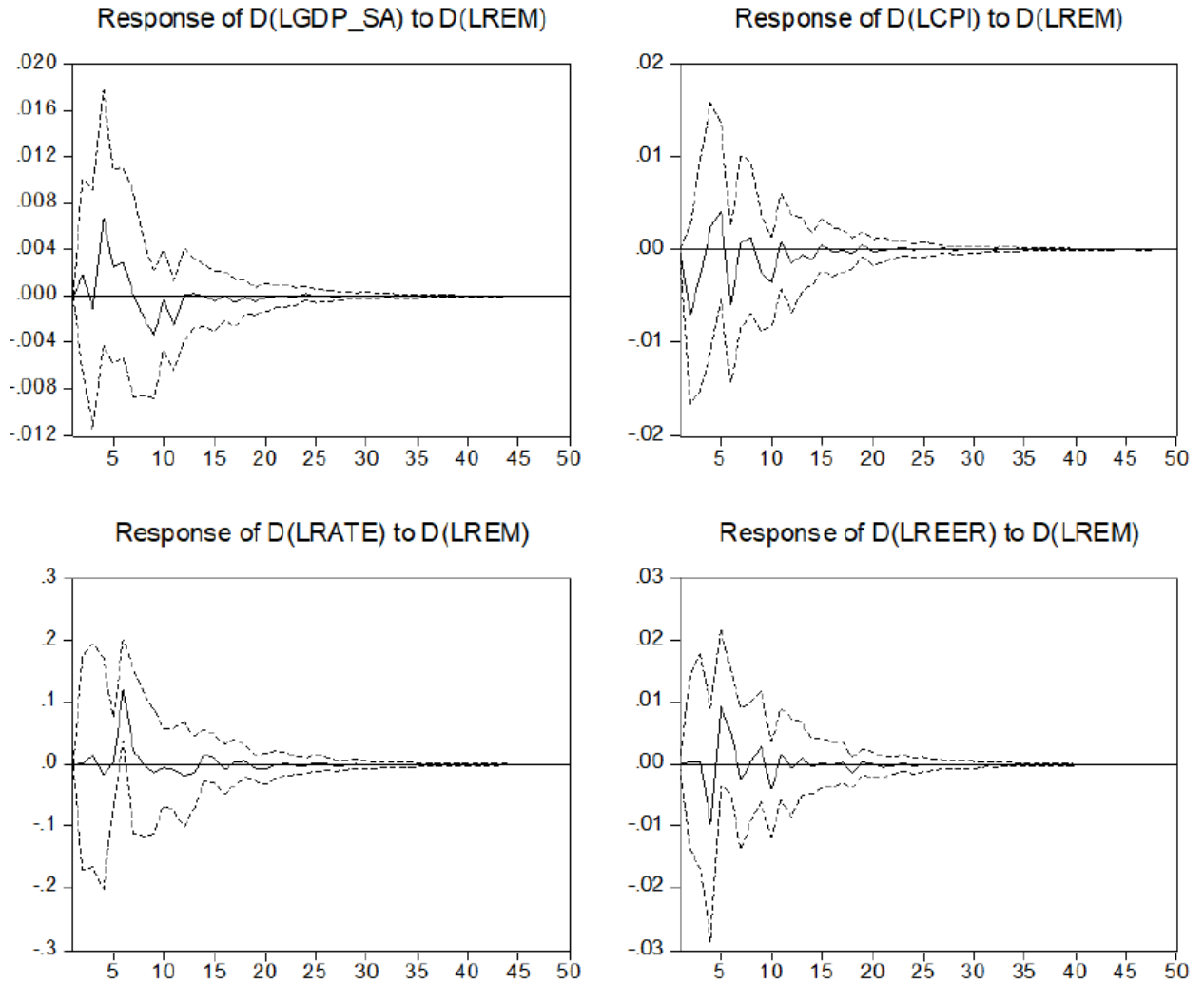

Рис. 2.7. Імпульсна функція відгуку для випадку аналітично розрахованих інтервалів довіри

Джерело: побудовано автором

Також отримані результати демонструють існування залежності між обсягами грошових трансферів мігрантів та зростанням рівня процентної ставки. Можна констатувати, що імпульс грошових трансфертів має наслідком спочатку досягнення позитивного ефекту на рівень процентної ставки до 3-го періоду, а потім на короткий часовий період прослідковується спадний тренд, і після 5-го періоду спостерігається знову стрімке зростання.

У даному випадку практично всі можливі флуктуації показників відображають позитивний рівень впливу.

Зростання рівня процентних ставок відбувається внаслідок притоку іноземної валюти, що сприяє зростанню інвестицій. В результаті наступання шоку у розмірі одного стандартного відхилення показників грошових трансферів спочатку проявляється позитивна тенденція до зміни реального ефективного обмінного курсу, але після 4-го періоду даний показник починає поступово спадати. Потім ефект хвилеподібно буде набувати позитивних та негативних значень по чергово. Значний притік обсягів іноземної валюти у формі грошових трансфертів мігрантів формує на ринку дефіцит національної валюти, і внаслідок чого стає міцнішим її реальний обмінний курс. Можна прогнозувати, що зростання обсягів грошових переказів мігрантів позитивно впливає на зміцнення реального ефективного обмінного курсу гривні.

2.3. Ефективність державного регулювання процесів трудової міграції в Україні

Незважаючи на високу активність міграційних процесів в Україні, практика державного регулювання, що виражена в державній міграційній політиці, характеризується високим рівнем непослідовності, вибіркості, недостатнім рівнем ефективності та результативності. Вже сьогодні можна стверджувати про низький рівень ефективності державного регулювання трудової міграції в Україні огляду на:

- відсутність чіткої визначеності міграційних намірів населення України, економічну, суспільну та політичну нестабільність;
- існуючу ситуацію у системі розвитку трудової міграції;
- практичну відсутність механізму реалізації управлінських заходів на різних стадіях (етапах) міграційного процесу, особливо у сфері регулювання потенціалу міграції, використання міграційного капіталу, а також рееміграції.

Низька ефективність державного регулювання процесів зовнішньої

трудової міграції населення України є закономірною з огляду на декілька умов.

По-перше, низький рівень ефективності державної політики у сфері економіки сповільнює розвиток бізнесу на конкурентних та інноваційних засадах. Як наслідок, зменшується рівень дохідності бюджетів на всіх рівнях на базі податкових платежів, внаслідок чого державна соціальна політика втрачає ресурсні активи. Державне регулювання зовнішньої трудової міграції, незважаючи на важливість посилення питань необхідності економічного реформування, первинно спрямоване на соціально-захисні, а, отже, витратні питання. Нестача ресурсного забезпечення державних заходів із соціального забезпечення і захисту знижує потенційні можливості держави у сфері регулювання міграційних процесів.

По-друге, за всі роки незалежності в Україні так і не було сформовано належної політичної культури, вираженій в ефективній взаємодії населення та влади і дієвості політики держави у різних сферах економічного й суспільного життя. Низький рівень політичної культури обумовлений політичною нестабільністю, що супроводжувалась появою періодичних криз політичного, безпекового та фінансово-економічного характеру.

По-третє, в Україні до сьогоднішнього часу не вироблено цілісної державної політики із довгостроковим стратегічним планом, належним рівнем управлінської дисципліни щодо виконання програмно-цільових завдань, прозорим використанням фінансових ресурсів та бюджетним фінансуванням. Як наслідок, ресурсне забезпечення реалізації управлінських рішень є вкрай обмеженим або ж навіть при наявності фінансування поширюється практика нецільового використання бюджетних коштів, що зменшує можливості щодо досягнення очікуваних цілей.

Отже, в Україні сформувався ряд передумов деструктивного характеру, що значно ускладнюють процеси вдосконалення державного регулювання трудової міграції (рис. 2.8).

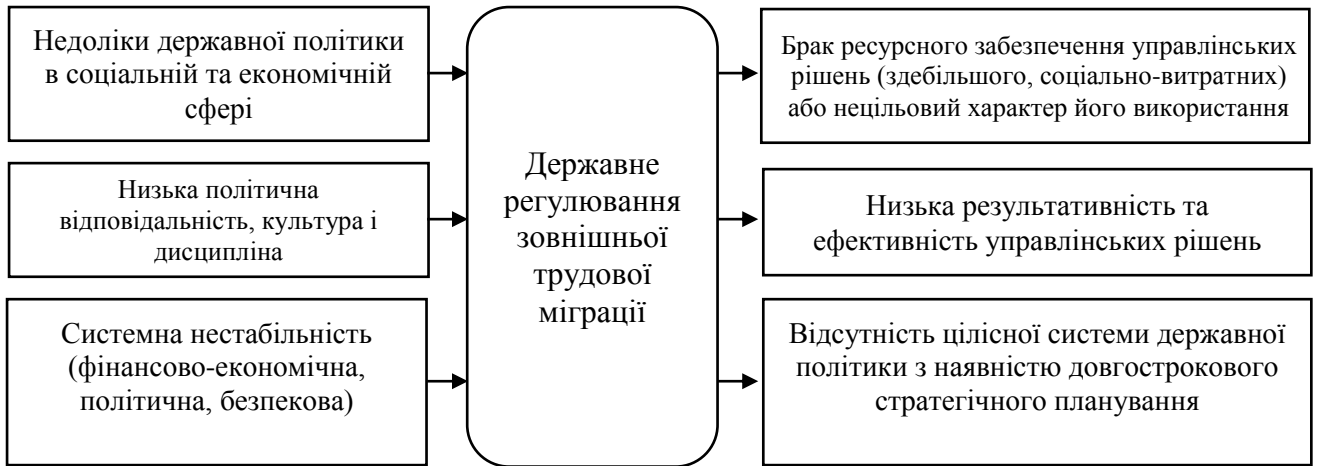

Рис. 2.8. Базові недоліки державного регулювання зовнішньої трудової міграції населення України

Джерело: побудовано автором за: [17; 37]

Доцільно наголосити, що регулювання зовнішньої трудової міграції за умов слабкої державної політик, здебільшого реалізується за вимушених (крайніх) обставин. В Україні загострення протиріч в діяльності органів державного управління у сфері міграційних процесів відбувається при:

- поодиноких заходах щодо посилення «врегульованості» трудової міграції шляхом оподаткування доходів осіб-мігрантів без формування натомість жодних чітких гарантій щодо соціального захисту та підтримки;
- появи форс-мажорних обставин з неочікуваною зміною економічних, правових, соціальних, безпекових, організаційних умов щодо міграційних переміщень (наприклад – ситуація під час пандемії COVID-19);
- різних проявах нетерпимості між мігрантами і місцевим населенням – як за кордоном стосовно громадян України, так і в Україні відносно іноземців;
- надмірному рівні навантаження на інфраструктуру переміщень через кордон держави, що висвітлюється останнім часом у багатьох ЗМІ;
- стрімкому збільшенні масштабів виїзної трудової чи освітньої міграції, що значно впливає на економіку, демографічні процеси та ринки праці;

- необхідності урегулювання проблем вимушених мігрантів – внутрішньо-переміщених осіб, шукачів притулку, біженців;
- необхідності урегулювання проблем громадянства, які можуть стати загрозою для територіальної цілісності;
- зміні механізмів і процедур перетину кордону держави (наприклад, після запровадження безвізового режиму з ЄС для України).

Часта змінність ключового управлінського органу у сфері регулювання міграційних процесів в результаті не лише не стимулювала виробленню комплексної системи управління міграційними процесами, але і супроводжувалась часовими та організаційними втратами з постійною періодичною ротацією державних службовців на посадах, які вимагали певного розуміння міграційної ситуації та методів її врегулювання.

Державна міграційна служба України (ДМСУ), яка вже понад 10 років функціонує та реалізує свою діяльність за чинним положенням понад 7 років, на практиці сприяє реалізації ряду важливих управлінських заходів. У табл. 2.3 узагальнені головні з них, проте вказано також і на ті недоліки, що необхідно усунути з метою посилення ефективності реалізації управлінських рішень.

Перш за все слід наголосити, що за всі роки діяльності ДМСУ було прийнято важливі нормативи для посилення ефективності регулювання міграційних процесів. Щоправда ще одним мотивуючим фактором цього було затвердження у 2010 р. Плану дій щодо лібералізації візового режиму, і тому Україна була вимушена реалізувати висунуті до неї умови, зокрема – вдосконалення і оновлення міграційного законодавства з наголосом на забезпечення захисту прав мігрантів [63].

На нашу думку, міграційне законодавство України характеризується задовільним рівнем. У значній мірі виникають питання щодо можливості дотримання його положень, зокрема щодо виконання стратегічних нормативних положень. Разом з тим, у табл. 2.3 визначені ключові недоліки, що потребують посилення регламентації з метою підвищення ефективності

регулювання міграційного процесу. Вони стосуються питань оподаткування доходів мігрантів, рівня врегулювання виборчих прав трудових мігрантів та конкретизації конкретних заходів щодо реінтеграції мігрантів після їх повернення. Це є нагальними питаннями, які вимагають першочергових розглядів у межах вдосконалення українського міграційного законодавства.

Таблиця 2.3

Основні інструменти та заходи у сфері регулювання державного управління міграційними процесами у період діяльності ДМСУ починаючи з 2010 р.

Проведені заходи	Поточні недоліки реалізації заходів
Правові та адміністративні удосконалення щодо захисту іноземних громадян з особливим правовим статусом, діяльності пунктів тимчасового перебування, документації їх перебування (проїзних документів, посвідчення тощо), затвердження чинних Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію (у 2017 р.), затвердження плану заходів щодо інтеграції осіб, що потребують додаткового захисту, та біженців в українське суспільство на період до 2020 р.	Збереження масштабних нелегальних потоків із постійним порушенням справ стосовно нелегальних перетинів державного кордону, зокрема через річкові переправи Одеської обл., порт м. Одеса тощо
Формування системи електронних сервісів щодо оформлення паспортів (ID), підтвердження громадянства, отримання іноземного паспорта, інформування про існуючі факти порушення міграційного законодавства тощо	Періодичні технічні збої, які призводять до призупинення процесу видачі документів різного характеру та планування подальших дій
Статистичне забезпечення аналізу міграційних процесів шляхом моніторингу, видання міграційного профілю, публікування інформації щодо результатів головної діяльності з практикою публічного звітування голови ДМСУ	Значні затримки в підготовці оновлення міграційного профілю, інформації моніторингу міграційних процесів, брак ініціатив стосовно проведення всеукраїнського перепису
Уточнення і систематизація переліку послуг ДМСУ, які надаються на платних засадах та конкретизація їх вартості (Постанова Кабінету Міністрів України про «Деякі питання надання адміністративних послуг у сфері міграції»)	Неможливість автоматичного розрахунку на сайті ДМСУ вартості всіх видів послуг Періодичний перегляд вартості
Впровадження системи національної біометричної верифікації громадян України, осіб без громадянства та іноземців з практичним застосуванням на пунктах пропуску системи фіксації біометричних даних	Тривалий характер процесу впровадження стосовно всіх категорій осіб, які здійснюють перетин державного кордону
Вдосконалення адміністративних процедур щодо ведення Єдиного державного демографічного реєстру	Недостатній рівень захищеності інформації, невизначений характер взаємодії з іншими державними реєстрами
Створення організаційно-управлінської вертикалі за рахунок відкриття територіальних представництв ДМСУ	Збереження бюрократичного стилю і навантаження діяльності територіальних представництв з високим рівнем плинності кадрів
Правова регламентація концептуальних основ міграційної політики через прийняття Концепції державної міграційної політики (у 2011 р.), Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року (у 2017 р.) тощо	Низька результативність реалізації плану заходів реалізації стратегії

Джерело: побудовано автором за: [34]

З точки зору необхідності підвищення рівня ефективності, доповнення міграційного законодавства України на перспективу має, з одного боку, враховувати нові системні виклики (для прикладу, нині актуальні загрози загострення міграційної кризи внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ проти України, напливу біженців з Афганістану, нові хвилі пандемії тощо), проте, з іншого боку, передбачити концептуалізацію правових засад стосовно: визначення предмету міграційного права; уточнення правового статусу для всіх категорій мігрантів; уникнення повторень положень та колізій (їх суперечностей); узгодження різних норм галузей права щодо регулювання міграційних правовідносин [87, с. 205].

Загалом регулювання міграційних процесів через використання нормативно-правових методів потребує міждержавної консолідації з огляду на їх мобільно-глобальну природу із залученням України до процесів уніфікації правових засад. На думку правників-міграціологів, міграція має розглядатись на міжнародному рівні з позиції можливості отримання блага у поєднанні з супроводжуваними процесами регулювання; інституційне забезпечення процесів регулювання трудової міграції повинне базуватись на механізмах спільних рішень на основі ініціатив держав «великої сімки»; визначення головних пріоритетів регулювання повинна здійснювати міжнародна експертна група [5, с. 108]. При цьому Україна як держава з високим рівнем розвитку процесів трудової міграції, повинна активніше долучатись до процесів правотворення через поглиблення співпраці з Міжнародною організацією з міграції.

Важливим заходом у напрямі вдосконалення державного регулювання процесів трудової міграції в Україні є формування Єдиного державного демографічного реєстру. Цей реєстр повинен урегулювати процесу реєстрації та видачі документів з метою підтвердження громадянства України, посвідчення особи чи її особливого статусу з встановленням відповідних правових наслідків [40]. Станом на середину 2021 р. його впровадження отримує критичні оцінки, у тому числі з огляду на задовільну оцінку

практики функціонування інших державних реєстрів в Україні. На думку представників проєктів USAID/UK aid «Прозорість та підзвітність в державному управлінні та послугах/TAPAS» та групи експертів Міністерства цифрової трансформації України, існують певні ризики корупційного характеру при формуванні реєстрів, яких налічується в Україні понад 350, слабкий рівень захищеності даних, недостатній рівень інтеграції між собою різних реєстрів [15].

На даний момент не визначений повний функціонал Єдиного державного демографічного реєстру, зокрема стосовно можливостей заміни ним процесу проведення загального перепису населення. У перспективі такий реєстр повинен би був поєднувати статистичну (узагальнення статистичної інформації та даних), адміністративну (виконання повноважень органами влади, зокрема щодо надання адміністративних послуг населенню), інформаційну (актуалізація проблемних процесів та явищ в суспільстві) та дослідницьку (інформаційно-аналітична база для обґрунтування управлінських рішень) функціональність [47, с. 233]. Щодо його можливості заміни перепису населення, то вона наразі є дискусійною.

Підсумовуючи зазначимо, що у процесі діяльності ДМСУ здійснила значний прорив щодо формування ефективного статистичного забезпечення з метою ґрунтовного аналізу міграційних процесів. Проте спостерігаються значні затримки у процесі оновлення міграційного профілю. Так у середині 2021 р. подавалися дані від 2018 р., а в моніторингу міграційних процесів – від березня 2019 р. [66]. Питання статистичного забезпечення по суті є одним з найбільш важливих та актуальних у сфері регулювання зовнішньої трудової міграції України. Період поширення пандемії COVID-19 засвідчив, що оцінки її впливу на трудову міграцію населення України були здійснені експертними групами, в той час як інститути офіційної статистики здійснюють облік лише щодо стаціонарної міграції. Тому вдосконалення моніторингу процесів трудової міграції та оцінювання рівня їх впливу на процеси соціально-економічного розвитку країни, є важливим завданням

державної ваги.

Висновки до розділу 2

1. Проаналізовані тенденції та характеристики динаміки зовнішньої трудової міграції українців впродовж останніх тридцяти років (після здобуття незалежності України) постійно змінювалися в залежності від поточної ситуації в країні, а також векторів її міжнародних відносин, інтенсивності заходів зарубіжних країн з залучення українських трудових мігрантів, стану попиту на українські робочі ресурси за кордоном. Сьогодні у сфері трудової міграції існує ще значна кількість невирішених проблем, а об'єктивний характер мінливості міграційної активності потребує цілеспрямованого вдосконалення механізмів та методів управління ними та постійної корекції їх реалізації. Пандемія COVID-19 та спровоковані нею системні економічні труднощі спричинили до гальмування процесу наростання зовнішньої трудової міграції, проте не можуть його зупинити. Світова пандемія підтвердила, що трудові мігранти у багатьох життєво важливих сферах є критично необхідними, причому у деяких розвинутих державах чисельність мігрантів становить більше однієї третини від всіх зайнятих, зокрема у сферах охорони здоров'я, харчовій промисловості, догляді та піклуванні, логістиці, сільському господарстві тощо.

2. Аналіз динаміки грошових трансфертів трудових мігрантів в Україну показав їх значний вплив на ключові показники соціально-економічного розвитку та зростання. Тому сьогодні вкрай важливим питанням є вдосконалення державного регулювання грошових переказів трудових мігрантів, а також стимулювання їх зростання обсягів. В процесі дослідження були виявлені наявні проблеми у сфері грошових потоків трудових мігрантів, які стосуються у збільшенні кількості трансферів коштів за допомогою неофіційних каналів протягом останніх років. У зв'язку з цим ускладнюються процеси вимірювання фактичних сум грошових потоків та, відповідного, їх впливу на рівень економічне зростання. Тому для подальших досліджень

важливим є проведення аналізу та обґрунтування напрямів впровадження пропозицій щодо збільшення питомої ваги використання транзакційних каналів офіційного характеру з метою пересилання коштів через зменшення тарифів за проведення операцій. Перспективними потенційними можливостями щодо використання грошових переказів трудових мігрантів є перш за все покращення рівня добробуту і життя домогосподарств за рахунок додаткового потоку приватних трансферів, а також стимулювання до інвестиційної діяльності мігрантів та їх сімей шляхом збільшення рівня їх доходів та зменшенням рівня граничної схильності до споживання.

3. У процесі проведеного аналізу виділено головні заходи у сфері регулювання зовнішньої трудової міграції у період діяльності ДМСУ у 2010-2022 рр., визначено її поточні недоліки. З'ясовано, що є неефективними заходи, що спрямовані на регулювання трудової міграції у контексті її розуміння як складної системи, що формується на певних стадіях. Спираючись на публічну інформацію, систематизовано досвід державного регулювання процесів трудової міграції в Україні за основними стадіями підготовки та формування потенціалу до міграції, процесів міграційного переміщення, інтеграції міграційного капіталу та рееміграції, інтеграції та потенційної асиміляції наступних поколінь. З'ясовано, що поступово впроваджуються управлінські рішення, що спрямовані на трансформацію трудової міграції в «локомотив» соціально-економічного розвитку в Україні.

РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ ТА МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Пріоритетні напрями розвитку процесів зовнішньої трудової міграції України

За роки незалежності в Україні було розроблено цілу низку стратегій і концепцій щодо розвитку та збалансування процесів зовнішньої трудової міграції. Актуальним питанням є сьогодні ефективність їх втілення, у зв'язку з чим важливо систематизувати інструментарії програмно-цільового регулювання та стратегічного планування. Крім того потребують критичного аналізу питання доцільності застосування певних методів та інструментів регулювання в умовах низької дисципліни, політичної культури та відповідальності.

Поряд з цим, вдало підібрані методи та інструменти стратегічного планування дозволяють краще визначати пріоритети розвитку певних міграційних явищ та процесів та забезпечувати стабільну життєдіяльність управлінських систем на рівні громад, регіонів чи держави [11]. Обґрунтована стратегія дозволяє визначати першочергові пріоритети та потенційні можливості щодо реагування на вплив зовнішнього середовища, здійснюючи співставлення цілей з наявними ресурсами та потенціалом [25, с. 53]. Ефективна стратегія покликана забезпечувати функціональність управлінської діяльності через визначення послідовності дій [85, с. 126]. Цей аспект державного управління є вкрай важливим, оскільки в теорії і практиці державного управління в стратегічних нормативних документах здебільшого наводиться комплекс інструментів та заходів без якісного розуміння значення виконання одних з метою посилення можливості виконання інших (принципи компліментарності, субсидіарності, синергії). Це є однією з причин, чому механізми стратегічного державного планування в Україні мають низький рівень ефективності та політичної відповідальності.

На рис. рис. 3.1 продемонстровано взаємні зв'язки процесів

стратегічного планування в системі державного регулювання з програмно-цільовими рішеннями і концептуальними підходами. Такий зв'язок є дуже важливим при державному регулюванні процесів трудової міграції. Як свідчать результати аналізу міграційних процесів в Україні, трудова міграція є багатогранним і складним явищем у системі причинно-наслідкових аспектів. Тому державне управління процесами трудової міграції з метою посилення соціально-економічного зростання вимагає послідовних та системних дій на різних концептуальних та стратегічних рівнях.

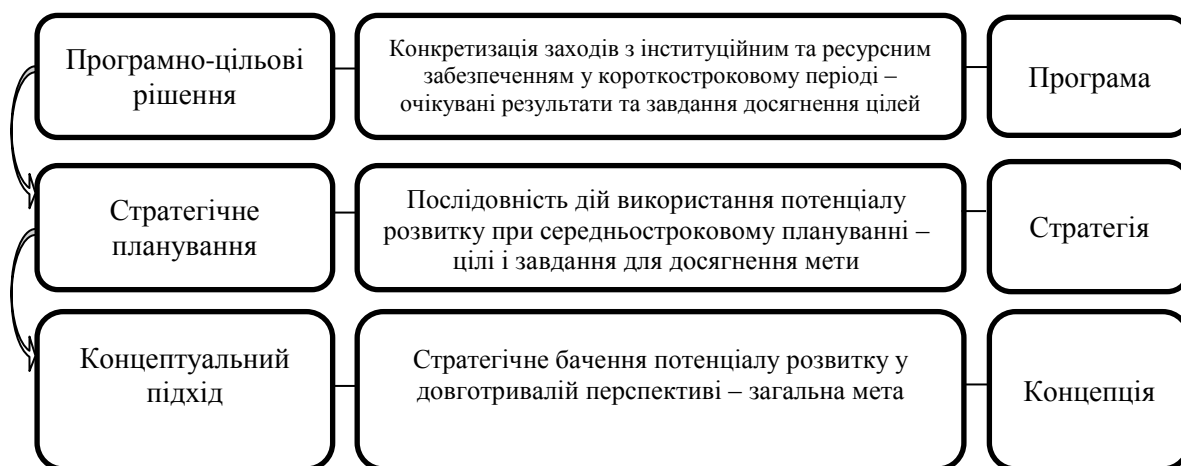

Рис. 3.1. Рівні забезпечення концептуально-стратегічних рішень у моделях державного регулювання

Джерело: побудовано автором на основі: [11; 25]

На нашу думку, стратегічною метою розвитку зовнішньої трудової міграції в Україні повинно бути посилення соціально-економічного зростання, що обумовлюється високим рівнем динамічності міграційного процесу в умовах нестабільності та періодичного проявів подій шокового характеру (світова пандемія, міграційні кризи в світі внаслідок природних катаклізмів, військових конфліктів тощо). Як свідчать наукові дослідження [75], економічне зростання передбачає постійне зростання обсягів споживання та виробництва. При цьому економічне зростання трактується як «феномен» покращання макроекономічних показників. Натомість соціальне зростання доцільно розглядати з точки зору змін якості та рівня життя, що в

довготерміновій перспективі зазнають трансформації в прояви соціального розвитку. Посилення соціально-економічного зростання як важлива парадигма державного регулювання процесів трудової міграції передбачає посилення їх взаємного впливу з динамікою процесів економічного зростання, що виражаються в макроекономічних показниках, рівні і якості життя населення і поєднують кількісні та якісні оцінки всебічного задоволення людських потреб (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Концептуально-стратегічні підходи до процесів державного регулювання зовнішньої трудової міграції України

Стратегія	<p>Мета: державне регулювання процесів трудової міграції, побудоване на принципах впорядкованості, безпечності і регульованості та з визначенням трудової міграції як локомотиву процесів соціально-економічного зростання:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Забезпечення високої динаміки процесів соціально-економічного розвитку у процесі селективної імміграції -Забезпечення високої динаміки соціально-економічного розвитку у процесі стримування міграційних втрат - Забезпечення позитивних наслідків процесів трудової міграції на рівень соціально-економічного розвитку
Доктрина	Визначальним управлінським принципом є соціально-економічне зростання
Концепція	Управлінський об'єкт міграції розглядається як процес зі стадіями підготовки до міграції і формування її потенціалу, переміщення, інтеграції й адаптації, інтеграції міграційного капіталу, рееміграції, акультурації, натуралізації, асиміляції

Джерело: побудовано автором на основі: [25; 75]

Висока динаміка соціально-економічного розвитку як мета стратегії розвитку зовнішньої міграції означає досягнення соціальних та економічних індикаторів з більш випереджаючими темпами, ніж прояви деструктивних явищ і процесів в економіці, таких як інфляція, виникнення нових загроз, поглиблення міжрегіональної (міждержавної) дивергенції, що є причинами нестабільності [16, с. 8-14]. Виходячи з принципів сталого розвитку, висока динаміка не повинна бути причиною виникнення ризиків надмірного рівня навантаження на виробничу та соціальну інфраструктуру, екосистеми, що в результаті можуть призводити до вичерпності, виснаження та інших втрат

безповоротного характеру. Важливість врахування принципів сталості розвитку підтверджують постулати Інституційної стратегії міграції і сталого розвитку, що визначені Міжнародною організацією з міграції. У ній чітко визначається, що трудова міграція є фактором сталого розвитку для всіх сторін (країни реципієнта, країни походження, країни транзиту та самого мігранта), проте за умови регульованості, безпечності та впорядкованості [97, с. 7].

Зупинимось детальніше на нових цілях і завданнях, які потрібно реалізовувати в межах Стратегії державного регулювання міграційних процесів України (термін дії чинної на даний момент Стратегії – 2027 рік). З огляду на важливість підготовки наступних етапів досягнення цілей стратегії і необхідність затвердження оновленого плану заходів, доцільно обґрунтувати пропозиції з використанням концептуально-стратегічного підходу у процесі розробки оновленої Стратегії державного регулювання міграційних процесів України на період до 2027 року. Для економіки України важливо здійснити регламентацію окремих стратегічних пріоритетів для зовнішніх (а також і внутрішніх) міграційних процесів, а також для процесів вимушеної міграції. У цій стратегії потенційні можливості щодо регулювання даних видів та векторів зовнішніх міграційних переміщень визначені формально і узагальнено. На нашу думку, Стратегія передусім повинна орієнтуватись на зовнішні міграційні процеси, які мають значний вплив на рівень соціально-економічного розвитку країни.

Важливо наголосити, що часове обмеження дії стратегії 2027 роком узгоджується з термінами стратегічного планування регіонального розвитку (у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. [78]). У контексті поширення управлінських трендів регіоналізації, стратегічне планування щодо регулювання міграційної сфери у середньостроковій перспективі з врахуванням найважливіших пріоритетів соціально-економічного розвитку може одержати позитивний результат в умовах реалізації регіональних програм. Всі області України у своїх регіональних

стратегіях розвитку (чи стратегіях розвитку громади) дають визначення міграції як однієї з проблем. Проте у пріоритетах втілення програм проблематика зовнішньої трудової міграції практично не висвітлюється, оскільки внаслідок міграції регіони здебільшого вирішують проблеми масового безробіття та отримують додаткові фінансові ресурси для розвитку регіонального ринку нерухомості, споживчого ринку тощо. При цьому не проявляється розуміння короткочасного характеру ефекту цих міграційних «дивідендів», що надалі створюють загрози і спричиняють безповоротні демографічні втрати в умовах зростання внутрішніх депопуляційних процесів.

Важливо забезпечити пролонгування заходів в межах стратегічного пріоритету щодо створення належних умов для легального працевлаштування на тимчасових засадах в Україні, проте здійснюючи його розширення до інших векторів – зовнішнього виїзного, а також внутрішнього. В оновленій стратегії потрібно чітко визначати завдання досягнення легального надання міграційних послуг з використанням інститутів посередників [64, с. 10-14]. Це завдання повинно стати основою для обґрунтування окремого стратегічного документу в межах реалізації системи стимулюючих заходів уряду щодо розвитку соціально-відповідального бізнесу в Україні [81].

Одним з важливих завдань реалізації стратегії регулювання міграційних процесів, що пролонгує дійсні на даний момент стратегічні пріоритети, є підтримка освітньої мобільності. Освітня мобільність передбачає не лише академічні обміни, але й освітні (на рівні загальношкільної освіти) та наукові, що проявляється у людському вимірі, а також мобільність інформаційну шляхом стимулювання обміну прогресивними інструментами організації освітнього процесу, освітніми технологіями, навчально-методичними матеріалами тощо [7, с. 45]. Питання регулювання міграційного процесу з освітньою метою є доволі гострими, оскільки формують суттєві загрози у найближчій перспективі. Тому їх

виділення серед стратегічних завдань регулювання міграційних процесів потребує додаткового програмного обґрунтування для посилення ефективності та політичної відповідальності у процесі реалізації.

Окремим пріоритетним напрямом регулювання міграційних процесів управління міграційними потоками з України до Польщі. Таку необхідність підтверджують існуючі міграційні тенденції (виявлені у підрозділі 2.1), що проявляються у зростаючій асиметрії міграційних процесів, які мають вплив невизначеного характеру стосовно соціально-економічного розвитку України у довготривалій перспективі. Дане завдання вимагає окремого стратегічного супроводу з проведенням інвентаризації чинних міжурядових угод, правил працевлаштування, переміщень, навчання, інфраструктурного забезпечення тощо з метою оптимізації соціально-економічних наслідків трудової міграції з України до Польщі для обидвох держав.

Важливо зауважити, що міграцію в сучасному світі розглядають як важливий фактор розвитку, проте за умови, якщо процеси трудової міграції є впорядкованими, безпечними і регульованими. В Україні на жаль відсутнє чітке розуміння даних критеріїв. Чинне стратегічне планування у сфері впровадження державної міграційної політики, з одного боку, нарешті розпочалось, проте не має визначеного чіткого алгоритму щодо пріоритетів, а більше націлена на охоплення різних проблеми за переважними векторами міграції. Реалізація етапного підходу до процесу стратегічного планування у системі державного регулювання зовнішньої трудової міграції України дозволить впроваджувати системний моніторинг міграційного потенціалу як надзвичайно важливого інформаційного базису для прийняття перспективних управлінських рішень, а також оцінки наслідків міграційних процесів на рівень соціально-економічного зростання і розвитку.

Таким чином, для України важливо визначити нові концептуально-стратегічні підходи до державного управління міграційними процесами, що вимагає застосування етапного підходу. В основі наукового обґрунтування такого підходу має бути концепція соціально-економічного зростання.

Трудова міграція повинна утверджуватись як локомотив соціально-економічних трансформацій. Для цього доцільно затвердити нові середньострокові стратегії, які б поєднували основоположні (захисні, обліково-статистичні, інформаційні, інституційно-правові, інфраструктурні) завдання, досягнення яких дозволить забезпечити високий рівень конструктивності міграційних процесів за всіма напрямками та векторами, а також завдання у розрізі стадій імміграції та еміграції. Такий розподіл пріоритетних напрямів не повинен передбачати широкого кола завдань, а визначати лише ті, які здатні послабити міграційні загрози, володіти здатністю до реального втілення в життя, спричиняти подальші позитивні наслідки стосовно взаємного впливу соціально-економічного розвитку та міграційних процесів. Важливо приймати до уваги також і попередні управлінські успіхи, виправляючи виявлені недоліки та здійснюючи їх пролонгацію та ефективну реалізацію.

3.2. Обґрунтування механізмів та інструментів управління процесами трудової міграції в умовах глобальної економіки

В сучасних умовах зовнішня трудова міграція України як складний об'єкт державного управління вимагає системного застосування різних методів та інструментів державного регулювання – адміністративних, бюджетних, нормативно-правових (зокрема інструментів стратегічного управління), економічних, фінансових, соціально-демографічних, соціально-культурних, соціально-захисних, інформаційних. При цьому визначення конкретних інструментів регулювання потребує додаткового правового регламентування та обґрунтування. Такий підхід забезпечує правові засади дотримання політичної культури, відповідальності та дисципліни інститутів державного управління. У цьому контексті важливо обґрунтувати інституційно-правовий механізм, який деталізує рівень повноважень конкретних інституцій у процесі застосування механізмів та інструментів регулювання, підтверджує високий рівень їх політичної відповідальності у

правовому полі.

Інституційний механізм державного регулювання процесів зовнішньої трудової міграції є важливим і актуальним засобом обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку для забезпечення високої ефективності трудової міграції в якості локомотиву соціально-економічного зростання і розвитку. Даний механізм управління конкретизує (рис. 3.2):

- інститути та інституції реагування – середовище, ринок, фактори;
- інститути та інституції впливу – громадські, владні, науково-освітні, бізнесові;
- інститути та інституції регулювання – мігранти, родини, близькі люди та друзі мігрантів, різні форми об'єднання та самоорганізації мігрантів, діаспора за кордоном (довгострокові трудові мігранти і їх наступні покоління, здебільшого, ще у повній мірі не асимільовані).

Інституції впливу повинні взаємодіяти активно між собою через здійснення співробітництва функціонального характеру. Суть його полягає у здатності різноманітних інституцій, зокрема державної влади, забезпечувати реалізацію покладених на них функціональних обов'язків за рахунок консолідації зусиль з інституціями з інших сфер.

Правові інструменти регулювання процесів трудової міграції визначають правові аспекти впливу інститутів влади (у співробітництві з інституціями інших сфер) на інституції регулювання (мігрантів, їх сімей, об'єднань мігрантів) з очікуванням реакцій інституцій реагування.

Діяльність інституцій реагування є індикатором змін. Вони можуть впливати на різноманітні аспекти, зокрема соціально-економічного розвитку. В умовах позитивної динаміки соціально-економічного розвитку можна констатувати високу ефективність діяльності інституцій впливу та різних проявів їх функціонального співробітництва. Рівень ефективності діяльності інституцій впливу залежить від рівнів дисципліни, політичної культури і відповідальності, стосовно яких в Україні спостерігаються значні проблеми.

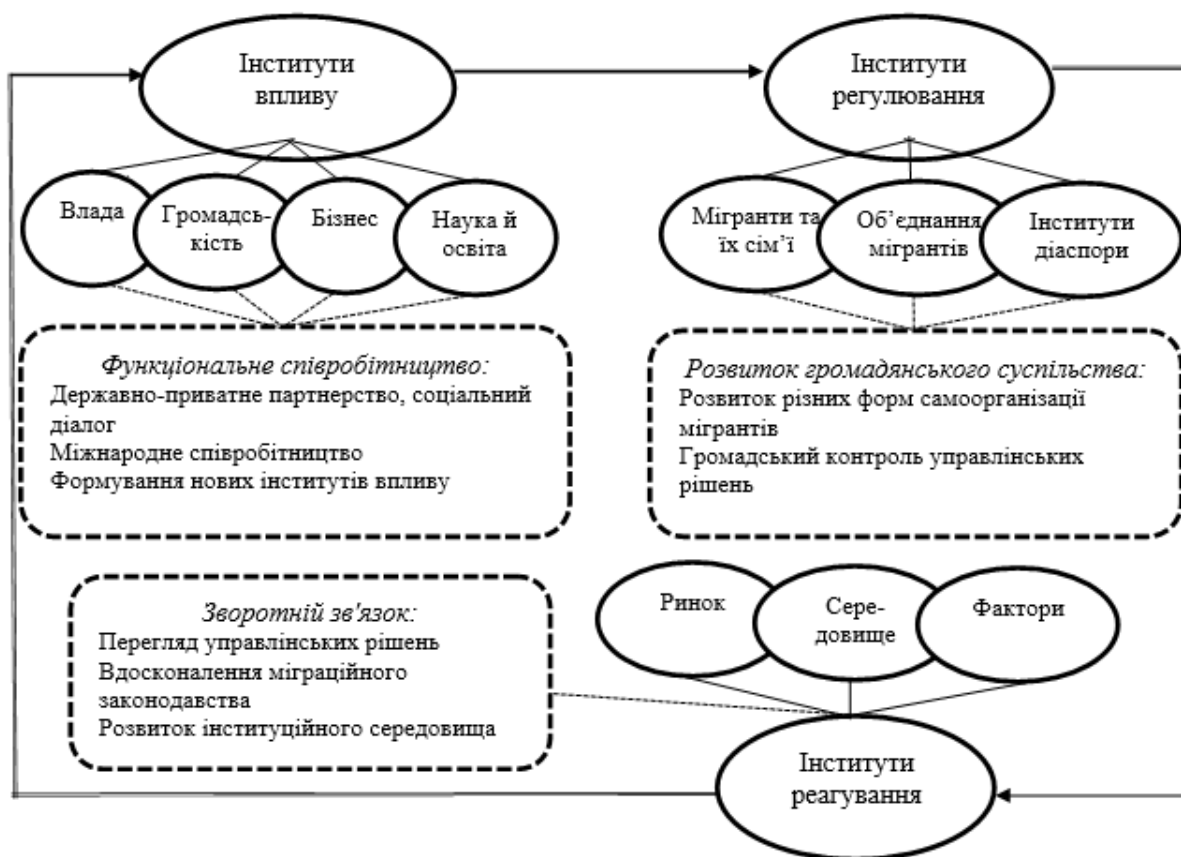

Рис. 3.2. Інституційні механізми регулювання процесів трудової міграції населення країни

Джерело: побудовано за [71]

Забезпечення інструментами інституційно-правового механізму головних завдань трудової міграції як ознаки розвитку, її впорядкованості, безпечності і регульованості вимагає підвищення ефективності інституційного впливу за допомогою реалізації різних форм функціональної взаємодії між інституціями однієї з сфери (громадськості, влади, бізнесу тощо) і реалізації державної міграційної політики, побудованої на засадах публічного типу управління.

Поширення практики залучення недержавних організацій та громадських об'єднань до процесів державного регулювання зовнішньої трудової міграції в Україні є дуже нерозвинутою. Про це свідчать результати експертного опитування, проведеного Центром досліджень суспільства «CEDOS» у 2021 р. Згідно з результатами опитувань, в Україні представники

недержавних громадських організацій «висловили сумнів» стосовно їх здатності здійснювати вплив на рішення органів державного управління. Ще більш слабкішими є можливості самих трудових мігрантів здійснювати вплив на управлінські рішення представників влади за кордоном. У процесі опитування був виявлений цікавий факт: органи державної влади не заважають розробці громадських ініціатив, проводять ознайомлення з їх змістом, відносяться до них з повагою, однак на практиці регулювання здебільшого їх не впроваджують. Як наслідок, ефективність взаємодії недержавних громадських організацій та органів державної влади у підсумку не підвищується [74]. Результати даного опитування свідчать про те, що хоч в Україні і відбувається процес формування громадянського суспільства, його втілення затягується окремими незначними впливами представників громадськості на рішення державної влади, що має наслідком їх демотивацію до впровадження подальшої активності. Громадяни, що беруть участь у процесах трудової міграції, здебільшого скеровують всі свої сили на вирішення особистих проблем матеріального характеру та не проявляють схильності до активності громадського характеру. У випадку зовнішньої трудової міграції участь у громадських організаціях та об'єднаннях за кордоном зумовлюється здебільшого потребою збереження мовної і культурної ідентичності на початкових етапах міграційного процесу. У випадку коротко- чи середньострокової міграції, особи-мігранти рідко комунікують з громадськими спільнотами мігрантів, і більшість часу скеровують на працю, інтеграцію в приймаюче суспільство чи навчання. Довгострокові мігранти є більш схильними до комунікацій, побудованої на основі національної ідентичності, вони беруть участь у формуванні інститутів діаспори та здебільшого потужних осередків довкола церкви. Взаємодія інститутів влади з осередками діаспори, котра в Україні розвивається також на задовільному рівні, повинна носити більш системний характер у напрямі протидії процесам повної асиміляції та посилення утвердження міжнародного іміджу держави, яка зберігає системні зв'язки із

своїми громадянами. При цьому саме інституції діаспори можуть вплинути на посилення національної єдності та надавати різноманітну міжнародну допомогу у кризові періоди, як це спостерігалось під час Революції Гідності, пандемії COVID-19 чи збройної агресії РФ.

Функціональне співробітництво владних інституцій з громадськими організаціями та їх об'єднаннями може здійснюватись у багатьох напрямках та формах. У табл. 3.3 визначено ті, що мають бути у першу чергу реалізовані у процесі державного регулювання зовнішньої трудової міграції України.

Таблиця 3.3

Першочергові напрями функціональної взаємодії владних інституцій України з громадськими організаціями та об'єднаннями

Громадські організації та об'єднання в Україні	Об'єднання за кордоном спільнот мігрантів	Об'єднання бізнесу	Об'єднання інституцій освіти та науки	Організації інституцій діаспори
- Залучення до процесів моніторингу процесів трудової міграції - Забезпечення активної участі у дорадчих інституціях при профільних структурах регулювання трудової міграції	Міжурядове співробітництво стосовно залучення об'єднань українських мігрантів до роботи дорадчих установ органів державної влади за кордоном	Співробітництво з метою оцінки впливу процесів трудової міграції на ринки праці, сферу бізнесу та рівень кваліфікації персоналу	- Залучення до моніторингу міграційних процесів - Співробітництво для реалізації спільних наукових проєктів та досліджень	- Підтримка діяльності культурних українських осередків – культурно-мистецьких центрів, шкіл - Системне інформаційне співробітництво

Джерело: побудовано автором

При цьому важливим є недопущення подальшого формалізму такого співробітництва. Пропозиції інституцій громадськості повинні бути враховані на рівні державної влади з здійсненням публічного інформування щодо результатів їх втілення.

В Україні важливість активізації співробітництва органів державного управління та громадських організацій (об'єднань) регламентована на законодавчому рівні в межах Національної стратегії сприяння розвитку

громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр. [80] та інституційно визначена – через діяльність громадських рад при місцевих і центральних органах виконавчої влади (згідно з Постановою Уряду № 996 від 3.11.2010 р. [77]).

Сформована Громадська рада при ДМСУ була створена 2015 р. у відповідності із затвердженим положенням про порядок діяльності і її повноваження [73]. У 2021 р. був затверджений склад Громадської ради у кількості 10 осіб, що представляють недержавні ЗМІ та громадські організації (здебільшого, правозахисні) [86]. У складі даної ради немає представників бізнес- та науково-освітніх об'єднань.

Огляд протоколів проведених засідань Громадської ради свідчить про те, що здебільшого нею здійснювалась робота у таких напрямках [46]:

- функціонування об'єктів спеціалізованої інфраструктури для іноземців, а саме центрів соціальної інтеграції осіб, що потребують тимчасового або додаткового захисту та біженців;

- вдосконалення діяльності державної міграційної служби та усіх її структурних підрозділів, зокрема щодо впровадження системи електронного врядування;

- звітування очільника міграційної служби стосовно антикорупційної діяльності;

- оцінка виконання функцій видачі паспортів міграційними службами;

- затвердження плану консультацій Державної міграційної служби України з громадськістю;

- зміни у міграційному законодавстві – розгляд пропозицій стосовно доцільності прийняття нових нормативних актів, критичний огляд проєктів тощо.

Доцільно відзначити, що засідання Громадської ради відбуваються щонайменше один раз у квартал – згідно з вимогами Положення. Багато протоколів є неповними за змістом, що унеможлиблює оцінювати об'єктивно діяльність цієї структури. Більшість засідань проходили за участі голови

ДМСУ. На фоні мінімальної чисельності засідань, кожне 8-ме було присвячене затвердженню нового персонального складу даної ради, який змінюється що два роки).

Аналіз функціонування Громадської ради при ДМСУ дозволяє визначити пріоритети вдосконалення діяльності:

- активізація інформаційно-роз'яснювальної роботи ради стосовно міграційних процесів з публікацією в ЗМІ та на офіційному сайті міграційної служби;

- запрошення представників громадських рад та державного управління при інших профільних місцевих і центральних органах виконавчої влади, зокрема Мінсоцполітики України, Мінекономіки України, МВС, МЗС України тощо;

- періодична участь голови ДМСУ на засіданнях ради;

- динамічна оцінка результатів діяльності ДМСУ, аналіз рівня довіри до цієї інституції з боку суспільства і мігрантів;

- обговорення необхідності впровадження моніторингу міграційних процесів за всіма векторами та на всіх етапах;

- налагодження зв'язків з об'єднаннями мігрантів за кордоном та в Україні;

- активна участь керівника та інших членів ради у публічних і наукових заходах, присвячених проблематиці міграції;

- ситуативне реагування на загострення у сфері міграції та визначення шляхів щодо їх вирішення;

- збільшення чисельного складу ради за рахунок представників освітніх, наукових та бізнесових об'єднань, збільшення чисельності членів ради з метою більш повного представлення різних сфер та врахування позицій більшої чисельності експертів.

Підсумовуючи зазначимо, що діяльність громадських рад в Україні має правові засади і вони є активними учасниками процесів державного управління. На сьогоднішній день інституційно-правовий механізм у даному

напрямі сформований, проте він не здобув поширеної практики впровадження. Слабка ефективність і публічність діяльності громадських рад може призводити до появи ризиків демотивації громадськості у процесах регулювання міжнародної трудової міграції. Трудові мігранти, здебільшого, дистанціюються від проблем державного управління, визначаючи життєву стратегію щодо знаходження кращих умов навчання чи працевлаштування. Вони об'єднуються внаслідок ціннісних культурних мотивів, при цьому не прагнучи чинити вплив на рішення державних інституцій у сфері міграції. Тому діяльність громадських рад при інституційних міграційних службах повинна забезпечити посилення довіри трудових мігрантів до рішень державних органів управління. В перспективі громадська рада ДМСУ повинна забезпечити значне покращення функціональної співпраці інституцій влади у сфері регулювання процесів трудової міграції.

Висновки до розділу 3

1. Визначено основні пріоритетні напрями щодо оновлення стратегії державного регулювання міграційних процесів України (на період до 2027 року) з розподілом завдань і цілей за такими напрями, як: забезпечення високої динаміки соціально-економічного розвитку у напрямі стримування втрат від міграції; забезпечення стимулюючого впливу міграційних процесів на рівень соціально-економічного розвитку; забезпечення високої динаміки соціально-економічного розвитку у процесі селективної імміграції.

2. Акцентовано увагу на необхідності посилення значення функціональної співпраці інституцій впливу у сфері державного регулювання процесів трудової міграції (так званих управлінських «стейкхолдерів»). Виявлено сфери спільних інтересів між центральними органами державної виконавчої влади стосовно регулювання процесів зовнішньої трудової міграції. Зроблено висновок про недоліки участі громадських організацій (об'єднань) до впливів регулюючого характеру держави на міграційні процеси. Проаналізовано і систематизовано досвід створення й розвитку

діяльності громадських рад, що функціонують при центральних органах державного управління, зокрема Державній міграційній службі України. Здійснений аналіз уможливив виділення актуальних напрямків функціональної співпраці інституцій державної влади України з громадськими організаціями за кордоном чи об'єднаннями спільнот мігрантів, громадськими організаціями в Україні, організаціями інституцій діаспори, об'єднаннями інституцій освіти і науки, об'єднаннями бізнесу. При цьому вкрай важливим є долучення представників даних інститутів до структури громадських рад, які функціонують при міграційних службах на різних рівнях.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі систематизовано головні тренди, проблеми, особливості та закономірності розвитку зовнішньої трудової міграції України в умовах глобальної економіки. Реалізація пріоритетів державного регулювання міграційних процесів передбачає врахування всіх векторів та проявів трудової міграції і повинно ставити собі за мету посилення процесів соціально-економічного розвитку. Проведене дослідження дозволяє виокремити такі найважливіші висновки:

1. Процеси зовнішньої трудової міграції доцільно розглядати як послідовність дій осіб-мігрантів та певних подій, що виникають або ж спричиняють дані дії, які характеризують передумови до формування потенціалу трудової міграції, його впровадження та подальшого вибору місць праці та перебування з ситуативною інтеграцією у приймаючому соціумі (на індивідуальному рівні); сукупність просторових переміщень населення з визначенням характеристик стадій, векторів, динаміки, географії, цілей та подій, що спричинені переміщеннями або ж є їх наслідками, які формують міграційний профіль приймаючого суспільства та відповідний рівень мобільності (на суспільному рівні). Перебіг міграційних процесів визначають його стадії – підготовка до міграції, формування потенціалу, особня міграція, міграція домогосподарства (сімейна), інтеграція й адаптація, демографічне відтворення у новому місці перебування, акультурація, натуралізація, вимушене повернення (екстрадиції, депортація), рееміграція, зокрема реверсна, інтеграція міграційного капіталу, асиміляція наступних поколінь. Значення декомпозиції міграційного процесу визначається шляхом уточнення й варіювання засобів та інструментів державної міграційної політики.

2. Серед напрямів аналізу міграційного процесу доцільно виділяти наслідковий з аналізом впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток – напрям системних змін, що базується на узгодженні

соціальних та економічних інтересів і цілей, забезпеченні підвищення якості життя населення, посиленні ефективності використання ресурсно-природних та виробничих можливостей на засадах інноваційного розвитку. Досліджено концептуальні характеристики стосовно розвитку середовища розвитку процесів трудової міграції за стадіями їх розвитку. На стадії формування потенціалу міграції чинники розподіляються на контекстуальні та внутрішні, на стадії підготовки до міграції – зовнішні (реципієнта і суспільств донора) і контекстуальні (організаційні, особистісні). При цьому доцільно враховувати рівень впливу дивергенції між локаціями міграційного процесу за соціальними, економічними, природно-кліматичними, політичними, культурними, екологічними і безпековими параметрами. Факторна площина у середовищі інтеграції й адаптації осіб щодо міграційного процесу поєднує наступні впливи: відношення суспільств-реципієнтів до мігрантів; міграційної політики у приймаючому суспільстві; міграційної політики суспільств-донорів, зворотної реакції осіб-мігрантів. Розуміння впливу даних чинників доцільно закладати в основу процесу ідентифікації пріоритетних напрямів державного регулювання процесів трудової міграції, зокрема в умовах стимулювання реєміграції, реагування на конкретні процеси інтеграції міграційного капіталу та асиміляції як головної умови для позитивних наслідків для соціально-економічного розвитку національної економіки.

3. З'ясовано змістовні характеристики процесів державного регулювання трудової міграції як системи державних заходів у взаємозв'язку з міжнародними та недержавними інституціями, які передбачають реалізацію методів, що спрямовані на зміну параметрів процесів трудової міграції з скоординованим задоволенням потреб та інтересів суспільства, осіб-мігрантів та держави, врахуванням регулюючих заходів інших держав, які приймають участь у процесах глобального перерозподілу людських ресурсів. Державне регулювання процесів трудової міграції доцільно здійснювати згідно з обраною моделлю – комплексною (варіація методів на різних стадіях

процесу трудової міграції), базовою (впровадження методів на етапі трудової міграції як факту переміщення), ситуативною (реалізація методів в залежності від міграційної ситуації стосовно переважання певних векторів міграції), розширеною (втілення методів на різних стадія процесу трудової міграції, що дозволять забезпечувати їх позитивні наслідки та внесок у процеси соціально-економічного розвитку). Вибір моделей трудової міграції визначає методичні інструментарії впливу державного управління на процеси трудової міграції у контексті посилення соціально-економічного розвитку.

4. Встановлено, що не існує єдиної статистичної оцінки щодо чисельності українських трудових мігрантів за кордоном. За даними Міністерства соціальної політики у 2019 р. нараховувалось 3,2 млн трудових мігрантів, а в окремі періоди (під час сезонних робіт) їхня чисельність сягала 7-9 млн осіб. У 2020 р. за даними НБУ за кордоном перебувало близько 3 млн трудових мігрантів. Довгострокові трудові мігранти, більшість з яких мають право на постійне проживання, переважно залишаються за кордоном. Проте масштаби повернення мігрантів у кризові періоди (пандемії тощо) не мали ознак масової евакуації. У 2021 р. за оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень, чисельність трудових мігрантів з України становила 2,5-3 млн. при цьому у структурі трудових мігрантів переважають передусім мешканці західних областей України.

5. У роботі побудована VAR-модель (модель векторної авторегресії), яка охоплює квартальні показники за 2005-2021 рр. Розроблена модель пояснює вплив зростання обсягів грошових переказів трудових мігрантів на показники ВВП, процентної ставки, інфляції та реального ефективного обмінного курсу. Грошові перекази трудових мігрантів у короткостроковому плані мають позитивний вплив на ВВП України, але змінюють рівень залежності у довготерміновому періоді. Тимчасовий характер зниження рівня інфляції може відбуватись внаслідок притоку переказів мігрантів в іноземній валюті, що посилює попит населення на національну валюту (гривню) та зменшує рівень тиску на споживчий ринок. Потім зростання сукупного

попиту стимулює інфляційні процеси. Зростання відсоткової ставки відбувається внаслідок притоку трансферів мігрантів у валюті, що стимулює зростання інвестицій. Також трансфери мігрантів з-за кордону у валюті стимулюють попит на національну валюту (гривню), сприяючи зміцненню її реального ефективного курсу.

6. Проаналізовано практику державного регулювання процесів зовнішньої трудової міграції України у контексті необхідності забезпечення соціально-економічного розвитку. Українська міграційна політика є недостатньо послідовною, причиною чого є нестабільність профільного органу державного управління. Поточний функціонал ДМСУ потребує вдосконалення з поступовим відходом від повністю адміністративних інструментів та переходом до комплексу заходів моніторингу міграційної ситуації, врегулювання її наслідків і причин. Проведений аналіз практики державного регулювання трудової міграції дозволяє виділити головні заходи у сфері регулювання процесів трудової міграції України. Це, передусім, управлінські рішення, що спрямовані на перетворення трудової міграції в локомотив соціально-економічного розвитку країни шляхом підтримки інтеграції, рееміграції та перетворення міграційного капіталу в інвестиційні форми підприємницької активності. Ці ініціативи доцільно робити більш ефективними та підсилювати іншими заходами стосовно вдосконалення статистики міграції, активізації співробітництва з інституціями діаспори та нових форм державного регулювання.

7. У роботі обґрунтовано нові концептуально-стратегічні підходи до процесів державного регулювання трудової міграції в Україні, провідною доктриною якого є посилення соціально-економічного зростання. Метою реалізації стратегії політики державного регулювання трудової міграції має стати стимулювання і регулювання процесів трудової міграції, побудованого на принципах впорядкованості, безпечності та регульованості із утвердженням трудової міграції як соціально-економічного локомотиву з метою забезпечення конструктивного впливу процесів трудової міграції на

динаміку посилення соціально-економічного розвитку держави.

8. Доведено важливість вдосконалення в Україні інституційно-правових механізмів регулювання процесів трудової міграції. Такий механізм вимагає реалізації політики трудової міграції в особі інституцій влади, рішення котрих спрямовуються на досягнення безпечності, регульованості та впорядкованості трудової міграції з забезпеченням регламентації порядку інституційної взаємодії у правовому полі. Інституційне середовище процесів регулювання трудової міграції формує інституції впливу (громадськість, влада, наука, бізнес, освіта), регулювання (об'єднання мігрантів, мігранти та їх сім'ї, інституції діаспори) та реагування (середовище, ринок, фактори). Інституційно-правовий механізм політики державного регулювання трудової міграції визначає головні пріоритети функціональної взаємодії інституцій впливу, а також побудови інституційного середовища з метою посилення участі громадських організацій (об'єднань) у процесах регулюючого впливу на трудову міграцію, фактори її формування та наслідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична довідка ООН «Міграція до та з України». URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-20In-Out%20Migration_FINAL%20COR%20UKR.pdf.
2. Бараняк І. Є. Демографічне відтворення в умовах формування та розвитку територіальних міграційних систем: дис. канд. ек. наук: 08.00.07 / Вінниця, 2020. 261 с.
3. Безвізовий діалог між Україною та ЄС: план дій з лібералізації візового режиму. URL: <https://www.iom.org.ua/ua/legislation-ukr/migration-related-legislation-ukr/action-plan-on-visa-liberalisation.html>.
4. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 5–13.
5. Белєвцева В. В. Правове регулювання міжнародних міграційних процесів. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 103–109.
6. Бідак В. Я. Моніторинг наслідків вимушеної міграції в контексті підвищеної ризикогенності суспільства. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 3. С. 88–94.
7. Біль М. М. Освітня мобільність як пріоритет розвитку європейського простору. *Європейські студії в Україні: здобутки, виклики та перспективи*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2 червня 2017 р.). Київ, 2017. С. 41–47.
8. Біль М. М. Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку : дис. ... д-ра екон. наук. : 08.00.07 / Вінниця, 2019. 550 с.
9. Біль М. М., Попадинець Н. М. Людський розвиток і мобільність населення крізь призму національних особливостей: соціоекономічний вимір та управлінський концепт. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2020. Вип. 2(142). С. 55– 61.

10. Блонська В. І., Лупак Р. Л. Соціальні елементи ринкової моделі розвитку економіки України. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2007. Вип. 24. С. 21–26.

11. Бортейчук Р. Оптимізаційна роль стратегічного управління у діяльності органів державної влади України. *Демократичне врядування*. 2013. Вип. 11. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik11/fail/Bortejchuk.pdf.

12. Бортник Н. П., Мороз Н. С. Міграціологія як наука про кількісно-якісні показники міграції населення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 9–15.

13. Боярська О. А., Поплавський О. О. Цивілізаційна парадигма С. Хантингтона та сучасна «лінія розлому» України. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 301–311.

14. Бухтіарова А. Г., Тетерева О. Ю. Фінансовий моніторинг як інструмент детінізації банківської системи. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2019. № 3. С. 59–65.

15. В Україні оцінили стан державних реєстрів і найбільш поширені корупційні зловживання з ними. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>.

16. Васильців Т. Г., Іляш О. І., Лупак Р. Л. Проблеми та засоби конвергенції соціальної безпеки в Україні та ЄС. *Бізнес Інформ*. 2018. № 12(491). С. 8–14.

17. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л. Інструменти господарського механізму розвитку сільських територій як передумова вирівнювання просторово-територіальних диспропорцій соціально-економічної безпеки України. *Бізнес Інформ*. 2016. № 11. С. 167–171.

18. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Рудковський О. В. Формування моделі модернізації соціальної сфери в системі сталого ендогенного зростання регіонів України. *Бізнес Інформ*. 2019. № 4. С. 163–169.

19. Величко К. Ю., Носач Л. Л., Печенка О. І. Міграційні процеси в Україні: сучасні тенденції та соціально-економічні наслідки. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2017. Вип. 2(26). С. 232–246.

20. Вербовий М. В. Доктринальні засади міжнародної трудової міграції. *Демократичне врядування*. 2011. Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_9.

21. Винничук Р. О. Теоретичні підходи до аналізування динаміки та стану трудової міграції в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 42. С. 145–150.

22. Відтік інвестицій з України триває: скільки іноземці вивели з початку року. URL: <https://finclub.net/ua/news/>.

23. Власенко В. Українські школи за кордоном: хто і як дбає про українську нацменшину. URL: <https://www.dw.com>.

24. Герасименко Г. В., Позняк О. В. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 1. С. 46–54.

25. Гнатенко А. Стратегічне планування у сфері державного управління: концептуальні підходи. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 3. С. 51–60.

26. Гречко О. Концептуальні засади у державної міграційної політики України. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 73–81.

27. Гринкевич С. С., Лупак Р. Л., Васильків Ю. В. Формування системи та структурування інституційного забезпечення реалізації державної політики розвитку і використання трудового потенціалу України. *Бізнес Інформ*. 2015. № 7. С. 67–72.

28. Гринкевич С. С., Лупак Р. Л., Ціцяла А. С. Структура факторів формування, розвитку і використання трудового потенціалу України та напрями підвищення ефективності її державного регулювання. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2015. Вип. 49. С. 88–93.

29. Грод П. Повернути діаспору до України: чого бракує президентському законопроекту про громадянство. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/02/6/7106070>.

30. Грошові перекази в Україну цьогоріч зросли до \$5,1 млрд. URL: <https://finclub.net/ua/news/>.

31. Грошові перекази в Україну. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer>.

32. Гук О. І. Українська ментальність як соціокультурний чинник формування публічного управління в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3. С. 29–37.

33. Денисенко М. Б., Ионцев В. А., Хорев Б. С. Миграциология : учеб. Москва, МГУ, 1989. 96 с.

34. Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua>.

35. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.

36. Деякі питання державного управління у сфері міграції : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2010 року № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2010-%D0%BF#Text>.

37. Деякі питання державного управління у сфері міграційної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.2008 року № 692. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/149591626>.

38. Дон О. Д. Глобальні тренди міжнародної трудової міграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 21-22. С. 91–96.

39. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2019. URL: <https://iom.org.ua/sites/default/files/>.

40. Електронні реєстри: європейський досвід створення та використання: моногр. / за ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Київ, 2021. 271 с.

41. Європейська статистика міжнародної міграції: що потрібно зробити Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/>.

42. Євтушенко Є. В Україні можлива нова хвиля трудової міграції – експерти. URL: <https://litsa.com.ua/v-ukrayini-mozhлива-nova-xvilya-trudovoyi-migraciyi-eksper>.

43. Єлейко І. В., Українець Л. А. Тенденції сучасної трудової міграції українського населення в Польщу. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. 3(77)-1. С. 14–20.

44. Загурська-Антонюк В. Ф., Мошенський С. З. Механізми державного регулювання у сфері трудової міграції сучасної України. *Вісник ЖДТУ. Серія : Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 1. С. 180–184.

45. Западнюк С. О. Аналіз науково-методичних підходів до суспільно-географічного дослідження міграцій населення. *Український географічний журнал*. 2007. № 1. С. 34–38.

46. Засідання Громадської ради. Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/konsultacij-z-gromadskistyuu/zasidannya-gr.html>.

47. Іванісов О. В., Агавердієва Х. Ф., Лебединська О. С. Сучасні тенденції міграційних процесів в Україні та світі. *Економіка і фінанси*. 2018. № 1. С. 48–56.

48. Ільчук Л. І. Світовий досвід моделей соціальної політики та їх можливість використання в Україні. URL: <http://ipzn.org.ua/svitovuyj-dosvid-modelej-sotsialnoyi-polityky-ta-yih-mozhlyvist-vykorystannya-v-ukrayini>.

49. Іляш О. І., Лупак Р. Л., Качмар Н. М. Необхідність системного реформування соціальної політики задля забезпечення розвитку ринку праці західних регіонів України. *Проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 285–292.

50. Інформаційно-аналітичні матеріали Державної міграційної служби України щодо заходів співробітництва з Європейським Союзом у сфері юстиції, свободи і безпеки. URL: <https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/eu-inf.pdf>.

51. Інформація про моніторинг розвитку сільських територій (гірських, ОТГ). URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/>.

52. IT-здобутки Державної міграційної служби України вдосконалюють внутрішні робочі процеси ДМС та покращують взаємодію з іншими державними органами. URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/8946.html>.

53. Калініна С. П., Коровчук Ю. І., Кушнарченко О. П. Міжнародний ринок праці в умовах глобалізації: міграційний дискурс. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Маріуполь, 2018. Вип. 35. С. 69–76.

54. Капінус О. Державне регулювання внутрішньої вимушеної міграції: понятійно-категоріальний апарат. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3. С. 17–25.

55. Качмарик Я. Д., Лупак Р. Л. Система рішень процесу відтворення трудового потенціалу корпоративних систем. *Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні*. 2005. Спец. вип. 15 (Ч. 1). С. 105–110.

56. Кіянка І., Мельнишин Л. Регіональний розвиток і європейська інтеграція в контексті публічного управління. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1(54). Ч. 1. С. 65–71.

57. Кобеля З. І. Вплив міграційних процесів на ринок праці України. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Економічні науки*. 2016. Вип. 11. С. 293–297.

58. Ковальчук В. Г. Нові підходи до управління соціально-економічним розвитком регіонів. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_1_8.

59. Концепція Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2004 року № 992-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/>.

60. Коргуник Ю. В. Значення іншомовної освіти в процесі інтернаціоналізації освітньої сфери та її роль у формуванні конкурентоспроможних фахівців у глобалізованому суспільстві. *Вісник*

Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2016. Вип. 141. С. 90–93.

61. Кремень О. І., Гавриш О. В. Міграційні процеси в Україні: особливості, причини та їх наслідки. *Економічний простір.* 2013. № 76. С. 17–27.

62. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.

63. Малиновська О. Щодо подальшого удосконалення законодавства України у сфері трудової міграції : аналітична записка. URL: <http://old.niss.gov.ua/articles/2123>.

64. Махонюк О. В. Формування та розвиток ринку міграційних послуг в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.07 / Вінниця, 2019. 23 с.

65. MOM сприяє залученню інвестицій мігрантів та діаспори в Україну. URL: <https://www.iom.org.ua/ua/mom-spryyaue-zaluchennyu-investyciy-migrantiv-ta-diaspory-v-ukrayinu>.

66. Моніторинг ефективності управління об'єктами державної власності. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MonitoringEfektivnostiUpravlinniaObiektamiDerzhavnoiVlasnosti>.

67. Мульська О. П. Вплив міграційних процесів на потенціальний розвиток молодого покоління. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2014. Вип. 5. С. 450–458.

68. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002-2019 рр.: монографія / за ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Київ, 2020. 174 с.

69. Олефір В. І. Державна міграційна політика України (організаційно-правовий аспект) : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 443 с.

70. Остапенко М. А. Плюралізм та неокорпоративізм як моделі узгодження інтересів суспільства і держави. *Науковий часопис НПУ імені М.*

П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2012. Вип. 7. С. 48–53.

71. Поліщук В. В. Інституційні рівні регулювання міграційних процесів. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*. Матеріали Міжнародної конференції (02-03 черв. 2021 р.). Львів : ЛТЕУ. С. 63–64.

72. Поліщук В. В. Проблемні аспекти та перспективи фінансування розвитку новостворюваних підприємств трудовими мігрантами. *Соціально-компетентне управління корпораціями в умовах поведінкової економіки*. Матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 18 лют. 2021 р.). Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки. С. 201–203.

73. Положення про Громадську раду при Державній міграційній службі України. Наказ Державної міграційної служби України від 4.12.2105 року № 160. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/grom_rada/n_2015_160.pdf.

74. Потреби та виклики організацій громадянського суспільства, що працюють з мігрантками та мобільним населенням. URL: https://cedos.org.ua/researches/potreby-ta-vyklyky-orhanizatsii-hromadianskoho-suspilstva-shcho-pratsiuiut-z-mihrant_kamy-ta-mobilnym-naselenniam.

75. Приказка С. І. Концепція сталого розвитку і проблеми економічного зростання і розвитку. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_19.

76. Про громадянство : Закон України № 2235-III 18.01.2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.

77. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 року № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF/>.

78. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 року № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

79. Про зовнішню трудову міграцію. Закон України № 761-VIII від 05.11.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>.

80. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Указ Президента України від 26.02.2016 року № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>.

81. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року від 24.01.2020 р. № 66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>.

82. Риндзак О. Т. Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України : дис. ... д-ра екон. наук. : 08.00.07 / Вінниця, 2020. 516 с.

83. Ровенчак О., Яворський М. Міжнародна міграція як виклик безпеці: особистісний, національний та глобальний виміри. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 212–226.

84. Садова У. Я. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2019. 263 с.

85. Сельський А. А. Стратегія і державне управління як передумови технологічності стратегічного управління. *Економіка та держава*. 2013. № 5. С. 124–126.

86. Склад Громадської ради. Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/konsultaczij-z-gromadskistyuu.html>.

87. Супруновський А. Джерела міграційного права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 201–206.

88. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип.6(20). URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>.

89. Українське суспільство: міграційний вимір: Національна доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf.

90. Швець С. Л. Сучасний міграційний процес: позитивні та негативні наслідки для Європейських країн : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Одеса, 2019. 213 с.

91. Шиманська К. В. Міграція людських ресурсів в умовах геоекономічних трансформацій: регіональний вимір : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2017. 588 с.

92. Beduschi A. International migration management in the age of artificial intelligence. *Migration Studies*. 2020. URL: <https://academic.oup.com/migration/advance-article/doi/10.1093/migration/mnaa003/5732839>.

93. Castelli F. Drivers of migration: why do people move? *Journal of Travel Medicine*. 2018. Vol. 25. Is. 1. P. 1–7.

94. COVID-19 Crisis Through a Migration Lens. Migration and Development Brief. 2020. № 32. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33634>.

95. Eurostat. Asylum and managed migration database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/database>.

96. Houte van M., Leerkes A., Slipper A., Breuls L. Globalised citizenship and the perceived legitimacy of immigration control: narratives and acts of resistance in immigration detention. *Migration Studies*. 2021. № 55. P. 1–23.

97. International Migration. United Nations. Population Division. URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/themes/international-migration>.

98. Statistics on international labour migration. ILOSTAT. URL: <https://ilostat ilo.org/topics/labour-migration>.

99. Vinke K., Bergmann J., Blocher J., Upadhyay H., Hoffmann R. Migration as Adaptation? *Migration Studies*. 2020. Vol. 8. Is. 4. P. 626–634.

100. World Migration Report 2021. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2021.pdf.

Додаток А

Соціально-економічні характеристики українських трудових мігрантів

Таблиця А.1

Трудові мігранти за категоріями, статтю та місцем проживання до виїзду за кордон, 2015-2017 рр.

	Усього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб	1303,3	385,8	917,5	663,5	639,8
у тому числі за категоріями, %					
трудова мігранти, які повернулися до України	43,2	37,7	45,5	47,5	38,7
короткострокові трудові мігранти	48,5	49,3	48,1	43,3	53,9
працівники-емігранти	8,3	13,0	6,4	9,2	7,4
Частка трудових мігрантів у загальній кількості населення віком 15-70 років, у %	4,5	2,5	6,7	3,4	6,9

Джерело: [89]

Таблиця А.2

Трудові мігранти за віковими групами, статтю та місцем проживання до виїзду за кордон, 2015–2017 рр.

	Усього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб	1303,3	385,8	917,5	663,5	639,8
у тому числі за віковими групами, % до підсумку					
15–24 роки	12,8	9,4	14,2	10,5	15,2
25–29 років	14,4	8,0	17,0	15,1	13,6
30–34 роки	14,1	9,5	16,0	15,6	12,6
35–39 років	12,0	11,0	12,4	14,0	9,9
40–49 років	26,3	31,7	24,0	26,0	26,6
50–59 років	18,2	26,7	14,7	17,1	19,3
60-70 років	2,2	3,7	1,7	1,7	2,8

Джерело: [89]

Таблиця А.3

**Трудові мігранти за рівнем освіти, статтю та
місцем проживання до виїзду за кордон, 2015–2017 рр.**

	Усього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб	1303,3	385,8	917,5	663,5	639,8
у тому числі за рівнем освіти, %					
повна вища	16,4	13,6	17,5	23,0	9,5
базова або неповна вища	17,1	25,0	13,7	21,5	12,5
професійно-технічна	33,9	27,0	36,8	35,9	31,8
повна загальна середня	30,1	30,8	29,8	18,7	41,8
базова загальна середня	2,5	3,6	2,2	0,9	4,4

Джерело: [89]

Таблиця А.4

**Трудові мігранти за територіальними зонами та рівнем освіти,
2015-2017 рр.**

	Усього, тис. осіб	у тому числі за рівнем освіти, %				
		повна вища	базова або неповна вища	професійно- технічна	повна загальна середня	базова загальна середня
Кількість трудових мігрантів, усього	1303,3	16,4	17,1	33,9	30,1	2,5
у тому числі за територіальними зонами						
Північ	78,0	25,0	19,5	43,7	11,2	0,6
Центр	120,0	14,1	38,6	29,6	16,4	1,3
Південь	112,6	39,3	17,6	26,5	15,7	0,9
Схід	89,1	27,6	25,0	22,2	22,1	3,1
Захід	903,6	12,0	13,1	35,7	36,1	3,1

Джерело: [89]

Таблиця А.5

Трудові мігранти за правовим статусом у країнах перебування, статтю та місцем проживання до виїзду за кордон, 2015–2017 рр.

	Усього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб	1303,3	385,8	917,5	663,5	639,8
у тому числі за правовим статусом, %					
дозвіл на проживання та на роботу	38,1	41,9	36,4	33,2	43,1
дозвіл на роботу	19,9	15,9	21,8	24,1	15,6
тимчасова реєстрація	13,8	10,1	15,4	15,4	12,4
туристична віза	5,5	8,8	4,1	6,6	4,3
без офіційного статусу	17,9	16,6	18,4	17,1	18,7
статус не визначено	4,8	6,7	3,9	3,6	5,9

Джерело: [89]